Stichting de Oude Kerk te Amsterdam Beschrijving Buitenlandvaarderskapel

door

R. C. Nieuwenhuis

RESTAURATIE
VAN DE
OUDE KERK
TE
AMSTERDAM

1968

ARCHITECTEN: PROF. IR C. WEGENER SLEESWIJK EN D. VERHEUS

RESTAURATIE VAN DE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS Blz.

1. BESCHRIJVING TOESTAND NA DE RESTAURATIE

Interieur 1
Kapkonstruktie 5
Buitenzijde 6

2. ARCHIVALISCHE GEGEVENS EN TIJDSCHEMA

J. Wagenaar	-	Beschrijving van Amsterdam,	1765	9
J. Ter Gouw	-	Geschiedenis van Amsterdam,	1883	10
Dr. I. H. van Eeghen	-	Inventarissen der archieven van de gilden,	1951	11
B. Bijtelaar	-	Uittreksels van archieven, etc.	1952	12
B. Bijtelaar	-	Aanvulling op de gegevens betreffende de bouwgeschiedenis van de Oude Kerk,	z.j.	13
B. Bijtelaar	-	De Buitenlandvaarderskapel,	1966	14
Dr. A. Noach	-	De Oude Kerk te Amsterdam,	1939	16
O. Dapper	-	Historische Beschrijving der Stadt Amsterdam,	1663	17
J. Wagenaar	-	Beschrijving van Amsterdam,	1765	18
C. Commelin	-	Beschryvinge van Amsterdam,	1693	19
J. Wagenaar	-	Beschrijving van Amsterdam,	1765	20
B. Bijtelaar	-	De geschilderde glazen van de Oude Kerk te Amsterdam,	1957	21
	-	Notulen Bouwcommissie vanaf 1901. De Oude Kerk te Amsterdam		22
	-	Tijdschema van de gegevens		23

3. BESCHRIJVING VAN DE OUDE PRENTEN

1.	Gravure van C. J. Visscher,	ná	1611	24
2.	Gravure wapenraam,	omstreeks	1693	25
3.	Tekening van J. de Beyer,	ná	1767	25
4.	Aquarel door H. P. Schouten,		1786	26

4. AFBEELDINGEN

Foto's:

1	kapiteel boven kolom 19
2	kapiteel boven muurzuil 41
3	bovendeel kapel na restauratie
4	burgemeestersraam
5	gedeelte zuidgevel na restauratie
6a	schraagbeeld voor restauratie
b	schraagbeeld na restauratie
7	gewelfbeschildering
8	gewelfbeschildering
9	gewelfbeschildering
10	gewelfschotel Christuskop
11	gewelfschotel sterren
12	gewelfschotel St. Nicolaas
13a	trekbalk 18-113
b	trekbalk 20-115
14	trekbalkstoel nr. 19

	15	gravure plattegrond	voor 1707
	16	tekening zerkenvloer, eerste helft	
	17	tekening zerkenvloer, tweede helft	
	18	rouwkas Zeehelm	
	19	epitaaf De Haen	
	20	gravure Visscher	
	21	gravure wapenraam	
	22	tekening De Beyer	
	23	aquarel Schouten	
	24	oostgevel voor restauratie	
	25	zuidgevel voor restauratie	
	26	interieur voor restauratie	
Tekeningen	1	situatie plattegrond	
	2	plattegrond kapel	
	3	dwarsdoorsnede kapel	
	4	profieltekening	
	5	telmerken	
	6	balk A	
	7	situatie altaarfundering	
	8	balk B	
	9	plattegrond Kleine Hallenkerk	

B. BESCHRIJVING VAN DE RESTAURATIE 27

C. BOUWPERIODEN 32

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BUITENLANDVAARDERSKAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING TOESTAND NA DE RESTAURATIE

1. BESCHRIJVING TOESTAND NA DE RESTAURATIE

Interieur

De Buitenlandvaarderskapel aan de zuidkant van het koor behoort met de Kooromgang en de Snijderskapel, zijn pendant aan de noordzijde door de latere aanbouw van de Mariakapel ruimtelijk totaal gewijzigd, tot een vast omlijnd plan, dat beoogde een verruiming van het koor en een verlenging van de kleine hallenkerk in oostelijke richting te zijn. (Tek. nr. 1)
De wezenlijke kenmerken van de hallenkerk bleven na deze vergroting gehandhaafd, omdat koor en kapellen even breed en hoog waren als schip en zijbeuken.

De kapel werd omstreeks 1369 door het gilde van de Buitenlandvaarders gesticht. 1455
Het doorlopende eikehouten tongewelf vormt een ruimtelijke verbinding met de zuiderzijbeuk.
De scheiding tussen kapel en koor wordt gevormd door vijf kolommen met spitsbogen, welke scheiding nog aanmerkelijk wordt versterkt door het eikehouten schot, dat aan de koorzijde voor de kolommen langsloopt.

De Kooromgang is ongeveer half zo breed als de kapel. Een nogal gedrukte spitsboog vormt een duidelijke grens tussen beide ruimten.

Het idee van de naar het oosten gerichte ruimte is bewaard gebleven. De kapel is in vier traveeën verdeeld: in de zuidmuur vier vensters, in het gewelf de trekbalken met daarboven de gewelfgraten, aan de noordzijde tenslotte de zuilen. (Tek. nrs. 2 en 3)

De Buitenlandvaarderskapel vertoont groter regelmaat dan alle andere kapellen in de kerk: de zuidmuur loopt zo goed als evenwijdig aan de zuilenrij en staat haaks op de oostwand.

Vier zuilen vertonen een zelfde uiterlijk. De meest westelijke is de bundelpijler van de viering.
Elke pijler staat op een basementje. Alle basementjes zijn opgenomen in een massief achtzijdig voetstuk, het basement van de bundelpijler.
De bundelpijler eindigt in een spira. Het kapiteel heeft de vorm van de pijlers onder de spira. Het begin van de abacus wordt gevormd door een band, onmiddellijk gevolgd door twee tandlijsten. Deze denticulae bestaan uit vierkante vlakjes, die ontstonden door de lijsten telkens op een regelmatige afstand van elkaar door een weinig terugliggend vlakje te onderbreken. Band en tandlijsten worden door een sterk geprofileerde lijst afgedekt.

In de bundelpijler bevindt zich boven het basement een gat waardoor de kern te zien is. Het blijkt dat de bundelpijler een mogelijk ronde zuil omkokert. Te oordelen naar de kromming, voor zover althans zichtbaar, heeft de zuil een omvang die overeenkomt met die van de zuilen om het koor.

De vier zuilen tussen de vieringpijler en de oostmuur van de kapel: boven een achtzijdig basement is met trommels van verschillende hoogte een schacht opgetrokken, die tegen een spira eindigt. Het kapiteel is met twee boven elkaar geplaatste rijen bladgroepen bezet, die een naturalistisch karakter hebben. Een vrij hoge achtzijdige abacus dekt het kapiteel af. (Tek. nr. 4)

De bladgroepen van de benedenrij bestaan elk uit twee bladeren.
Die van de bovenrij worden elk door drie bladeren gevormd: de buitenste ontstaan uit één punt vanuit het midden van de kelk van het kapiteel; hun toppen stuiten op de onderkant van de abacus.
Door de overhoekse stand ontstond tussen beide bladeren een lege ruimte. Om toch één geheel te verkrijgen en de lege ruimte op te vullen, liet men uit het kapiteel bij de uitwendige hoek van de abacus een derde blad ontspringen. Dit blad overlapt gedeeltelijk de beide anderen. Op die manier werd het evenwicht tussen de bladeren van elke bladgroep hersteld. (Foto nr. 1)

De benedengedeelten van de zuilen vertonen juist boven de basementen resten van rode verf.
De tweede zuil vanaf het oosten gerekend geeft beneden het kapiteel sporen van wit geschilderde voegen te zien. Hier echter geen spoor van rode verf.
De kapitelen en de abacussen zijn turquoise, terwijl de bladeren en de vlakke banden der abacussen zijn verguld.

Op de abacussen boven de zuilen en de bundelpijler ontspringen scheibogen, die de muur van de lichtbeuk van het Hoogkoor dragen.
De profilering van de bogen, waarvan de natuursteen in zicht is, geeft achtereenvolgens een ondiep uitgehakt hol, een rechthoekige insnoering met vlakke zijden, opnieuw een ondiep hol en tenslotte een vlakke dagkant te zien. (Tek. nr. 4)
De aanzetten van de bogen worden door zwart geschilderde ijzeren trekstangen met elkaar verbonden.
De boogzwikken van baksteen zijn gepleisterd. Over het gehele muurwerk boven de scheibogen loopt een geprofileerde, natuurstenen afdeklijst, (tek. nr. 4), waarop de muurgording van het tongewelf ligt.

Om de overgang van de dekplaten boven de kapitelen naar de aanzetten der scheibogen niet te abrupt te laten plaats vinden, werden de geboorten van de bogen van een zwart geschilderde, decoratieve randversiering voorzien.

De randbeschildering bestaat achtereenvolgens uit een egaal zwarte band, gevolgd door een band met ruitvormige figuren bezet, en tenslotte een omgekeerd rondboogfries. Het fries wordt door sparappels bekroond. (Foto nr. 1)
Vanuit het boogfries boven de meest oostelijke zuil, die de overgang vormt van het koor naar de absis, zijn in plaats van sparappels een soort pinakeltjes te zien.

Aangezien de Buitenlandvaarderskapel in verband met restauratiewerkzaamheden tijdelijk als timmerwerkplaats dienst doet, zijn de oost- en zuidgevel beneden de versnijdingslijst nog niet gepleisterd. De natuurstenen lijst loopt van de muurzuil op de hoek gevormd door de zuidmuur van de Buitenlandvaarderskapel en de oostmuur van de Sebastiaanskapel langs de zuidmuur en wordt aan het einde haaks omgezet om langs de oostgevel verder te gaan tot aan de muurzuil die de overgang vormt met de sluitmuur van de Kooromgang.
Het profiel van de lijst geeft aan de onderzijde een vrij diep hol te zien. De afschuining van de bovenkant loopt niet tot de muur door, doch wordt enkele centimeters daarvoor omgezet en snijdt het muurvlak loodrecht. (Tek. nr. 4)
De onderdorpels van de vier ramen in de zuidgevel en van het burgemeestersraam in de oostwand gaan met een knik in de versnijdingslijst over, aangezien de schuinte van de dorpels verschilt met die van de waterlijst.

In de oostwand is direkt beneden de versnijdingslijst een zwaar natuurstenen kozijn met middenstijl geplaatst. De openingen worden door roosters afgesloten; bovendien kunnen deze met eenvoudige, rood geschilderde eikehouten luiken worden dichtgezet.
Deze openingen zijn gemaakt voor de toevoer van warme lucht vanuit de c.v. installatie.

De muurzuil bij de doorgang naar de Kooromgang vertoont enkele verschillen ten opzichte van de vier zuilen aan de noordkant van de kapel: de beide op elkaar gestapelde blokken van het basement hebben ongeveer dezelfde hoogte; de bovenste achtkanten van de basementen der vier zuilen daarentegen zijn aanmerkelijk lager dan de daaronder liggende. (Tek. nr. 4)
De abacus bezit een aanmerkelijk fijnere profilering. (Tek. nr. 4, foto nr. 2). Van resten van beschildering geen spoor.

De profilering van de gedrukte spitsboog die over de doorgang naar de Kooromgang is geslagen, vertoont achtereenvolgens een ondiep hol, een voor driekwart vrijstaande rondstaaf en een plat bandje; een breed diep hol gaat via een vlakke overhoekse band in de dagkant over. (Tek. nr. 4)

De oostmuur boven de versnijdingslijst is geheel gepleisterd.

De kantstijlen van het burgemeestersraam zijn rijk geprofileerd. (Tek. nr. 4) Het rijzige raam wordt door drie tussenstijltjes in vier velden verdeeld en afgedekt door een gedrukte spitsboog. Over telkens twee compartimenten is een rondboog geslagen. Elk veld afzonderlijk eindigt in een getote spitsboog. Boven de rondbogen twee vierpassen, elk in een ellips. Tussen de ellipsen en de benen die de spitsboog formeren een visblaas. (Foto nr. 3)
Het raam is beneden de tracering met een gebrandschilderd wapenglas gevuld. De wapens, gevoerd door de burgemeesters die de stad Amsterdam tussen 1578 en 1757 hebben bestuurd, worden door een driehoekig tympaan afgedekt.
Op elk der beide staande benen van dit tympanon zit een geharnaste krijger. De linker krijgsman houdt in zijn ene hand een vaandel waarin het wapen van Amsterdam, met zijn andere hand omvat hij het in cartouche gevat zegel van de stad, voorstellend een koggeschip, varend onder Amsterdamse vlag. De andere krijger heeft in zijn linker hand een stok vast, waarop een vrijheidshoed is gestoken; zijn rechter arm omklemt het wapen van Amsterdam, dat door een cartouche wordt omkranst. (Foto nr. 4)

Het bovengedeelte van de oostgevel wordt door een roosvenster in beslag genomen. Het natuurstenen raam ligt verdiept in de muur.
In het midden van het raam een regelmatige vierpas in een cirkel. Van de cirkelomtrek ontspringen op regelmatige afstand van elkaar spaken die tot vlak voor de raamomlijsting doorlopen om daar twee aan twee door getote rondbogen met elkaar te worden verbonden. (Foto nr. 3, tek. nr. 4)
In afwachting op een mogelijk te plaatsen gebrandschilderd glas is het roosvenster met plastic afgesloten.

Onder het tweede raam vanaf de oostmuur gerekend, leidt een doorgang, die door de muur is gehakt, naar de voormalige kosterij. Een eikehouten latei dekt de opening af.

De doorgang onder het meest westelijke raam is in een natuursteen kozijn gevat. Het moet gezien het verband met het aansluitende metselwerk direkt tijdens de bouw van de zuidmuur zijn gesteld.
De voorzijde is gelijk met de voorkant van de muur ruw afgehakt.
De profilering van de kantstijlen vertoont achtereenvolgens een overhoeks geplaatste band, een rechthoekige insnoering, een ondiep kwart hol en tenslotte een brede vlakke lijst die haaks wordt omgezet in een vlakke dagkant. (Tek. nr. 4)

De bovendorpel is op een gedeelte van de overhoeks geplaatste band na, geheel vlak.
De over de doorgang geslagen bakstenen ontlastingsboog is in het omringende metselwerk opgenomen.

Een weinig westelijk van de doorgang is op enkele decimeters boven de zerkenvloer een afgehakte band van natuursteen te zien, die eindigt tegen een afwaterend gehakt blok, eveneens van natuursteen. Dit blok, waarvan alleen het profiel te zien is, verdwijnt in het inwendige van de muur. Naast de natuurstenen band een brok afgehakt metselwerk. Op een en ander zal in de 'Beschrijving van de bouwperioden' nog worden teruggekomen.

De zuidmuur is boven de versnijdingslijst gepleisterd.

De profilering van de kantstijlen van de vier ramen komt overeen met die van het burgemeestersraam. Over elk der ramen is een spitsboog geslagen, waarvan de toppen echter door de voor de ramen langslopende eikehouten muurgording aan het oog worden onttrokken.
De bovenste boogblokken van de buitenste ramen worden zelfs gedeeltelijk door de muurgording doorsneden. Alle vensters worden door drie tussenstijltjes in vier velden onderverdeeld. De traceringen zijn alternerend in de ramen geplaatst.
Over de compartimenten van het meest oostelijke raam en van het derde raam vanaf de oostgevel zijn vier getote spitsboogjes geslagen. Hierboven drie soortgelijke boogjes naast elkaar. De toppen van deze bogen staan boven de middenstijlen. In de bovengedeelten van de traceringen nog twee soortgelijke spitsboogjes, waarvan de toppen boven die van de onderste bogenrij staan.
Ook over de vier compartimenten van de resterende vensters zijn spitsboogjes geslagen. Hierboven opnieuw vier spitsboogjes, waarvan de beide buitenste slechts van één toot zijn voorzien. In de toppen tenslotte twee getote spitsboogjes. (Foto nr. 5)
De vensters zijn met blank glas dichtgezet. In het glas is het jaartal 1966, het gereedkomen van de restauratie van de kapel, aangebracht.

De noord- en zuidmuur worden boven elk der zuilen en de vieringpijler met de daar tegenover staande penanten door trekbalken, die op jukken rusten, aan elkaar gekoppeld. De balken zijn gebogen met het hoogste punt in het midden.

De muurstijlen steunen aan de noordzijde op de abacussen; aan de zuidkant zijn ze op geprofileerde consoles geplaatst. (Tek. nr. 4)

De sleutelstukken vertonen op één uitzondering na geheel hetzelfde uiterlijk. Ze eindigen elk in een peerkraalprofiel. De overgang van het ondervlak naar de geprofileerde beëindiging wordt gevormd door een schuine band. De ribben van elk sleutelstuk zijn tussen de kruising met het korbeel en het geprofileerde uiteinde holvormig uitgekeept; midden in deze uitschulping is een rozet uitgesneden. (Tek. nr. 4)
Het sleutelstuk van de trekbalkstoel boven de tweede zuil van af het oosten is ongeveer 20 cm langer dan de andere. Een inkeping van de ribben ontbreekt; een minder fijn gesneden peerkraal vormt de beëindiging. De onderzijde tenslotte gaat met een kromming in de geprofileerde beëindiging over.

Op de natuurstenen lijst die de noordwand afdekt, is een muurgording aangebracht. Langs het bovengedeelte van de zuidmuur loopt eveneens een muurgording, die hier op de trekbalken is opgelegd en van een profiel is voorzien. (Tek. nr. 4)

Het eikehouten tongewelf loopt uit op de muurgordingen. Het gewelf wordt door gewelfgraten, die op trekbalken steunen, in vier traveeën onderverdeeld. Een nokgraat splitst elk travee in twee velden. (Foto nr. 3)
De gewelfgraten zijn van een peerkraalprofiel voorzien (Tek. nr. 4); de graten die langs de oostmuur lopen, vertonen slechts een halve peerkraal.
Aangezien onder deze graten geen trekbalk is aangebracht, lopen zij nog een eind naar beneden door.
Het gedeelte van de zuidelijke muurgraat dat langs de zuidmuur loopt, is beneden de muurgording van houtsnijwerk voorzien. Het stelt een apostel voor, Jacobus Major, die in z'n rechter hand een boek vasthoudt; in zijn linker heeft hij een stok waarop een schelp.
Het schraagbeeld staat op een console met fratskop. (Foto nr. 6a en b)
De muurgraat aan de noordkant eindigt tegen een vlak, onbewerkt kolonnet, dat op een console is geplaatst.

Op de kruising van de gewelfgraten en de nokgraat zijn ronde schotels aangebracht, die elk van drie rechte en drie iets kortere, gegolfde stralen zijn voorzien. Daar waar de muurgraten en de nokgraat elkaar snijden is een halve gewelfschotel aangebracht.
Alle schotels in de kapel zijn vlak; elk vlak veld wordt door een geprofileerde opstaande rand ingesloten.

De muurgordingen, de nokgraat en de drie gewelfgraten vertonen een beschildering van schuin ten opzichte van de graatrichting lopende banden, die rood, gebroken wit, ivoor zwart en turquoise zijn gekleurd. Twee gewelfgraten vertonen op een rood fond bruin geschilderde takken, die dezelfde richting uitgaan als de graten. Banden slingeren om de takken heen. De gewelfgraten met dit motief wisselen de met banden beschilderde graten af.

De meest westelijke graat is aan de westzijde egaal rood gekleurd, waar doorheen resten van banden schemeren.

Langs de gewelfgraten en de nokgraat loopt een randbeschildering. Een soortgelijke beschildering langs de muurgordingen is door nieuw aangebracht gewelfbeschietingshout geheel verloren gegaan. Ook van de beschildering langs de graten ontbreken grote stukken.
De versiering bestaat uit een aaneenschakeling van planten en bloemen in fantastische vormen. (Foto nr. 7, 8)

Elk gewelfveld moest een hoofdbeschildering hebben gehad, waarvan echter bijzonder weinig is overgebleven.
De beschildering in het noordelijke veld van de meest westelijke travee stelt een opgetuigd koggeschip voor met een hoge achtersteven. In de top van de mast wappert een vaandel. (Foto nr. 9)
Het noordelijk veld van de meest oostelijke travee vertoont eveneens een beschildering. Een langwerpige figuur met nimbus houdt in z'n linker hand een staf vast. Bij de voeten resten van een kruik. (Foto nr. 7)
Van de beschildering van de overige gewelfvelden zijn niets dan zeer summiere resten te zien. (Foto nr. 8)

De gewelfschotels zijn allen beschilderd. Zij vertonen elk een vergulde rand terwijl ook de stralen zijn verguld.

Thans volgt een beschrijving van de voorstelling van elk der schotels, te beginnen bij de meest oostelijke: deze schotel sluit direkt op de oostmuur aan en vertoont een driekwart cirkel. Een fijngepenseelde Christuskop met donkerbruin kleurige contouren is van een nimbus, waarin een rood kruis, voorzien. (Foto nr. 10)
De twee volgende schotels hebben een identieke beschildering: een grote goudkleurige ster wordt door acht kleinere eveneens goudkleurige sterren omgeven. De sterren staan in een blauwe hemel, die door een rode rand van de goudkleurige omlijsting wordt afgescheiden. (Foto nr. 11)
Van de volgende schotel is slechts een egaal blauwkleurig geschilderd veld over.
De meest westelijke gewelfschotel tenslotte vertoont een grotendeels vergulde, zittende bisschop, mogelijk St. Nicolaas, tegen een turquoise fond. Een groot deel van de romp ontbreekt. Om het gemijterde hoofd een aureool. De bisschop houdt in z'n linker hand een staf. Met zijn rechter hand maakt hij een zegenend gebaar.

Het schraagbeeld, voorstellend Jacobus Major, is geheel beschilderd. Het gezicht, de handen en het gezicht van de fratskop zijn leverkleurig. Om de fratskop een blauwe kap. De rode mantel van de apostel heeft een wit-grijze omslag. De boekband en de schelp zijn grijs-zwart.

Uitgezonderd de meest westelijke, zijn alle trekbalken met hun stoelen van een beschildering voorzien.
De oostelijke trekbalk met beide jukken vertoont een beschildering van in elkaar gewerkte woekerplanten, die een langwerpige, koolvormige vrucht geven. Deze in fantastische vormen uitgevoerde beschildering is op een rood fond aangebracht. (Foto nr. 13a)
De tweede balk heeft een soortgelijke beschildering op een blauw-groene achtergrond. Hier echter geen langwerpige doch bolvormige vruchten. (Foto nr. 8) De noordelijke trekbalkstoel onder deze balk vertoont een totaal afwijkende beschildering. De voorzijde van het korbeel vertoont een beschildering in de vorm van een uit een bloempot oprijzende ranke plant die zonnebloemen draagt. Op de muurstijl, beneden de plaats waar het korbeel in de stijl is ingelaten, is het jaartal 1679 te lezen. (Foto nr. 14)
De derde balk tenslotte heeft eveneens een beschildering van plantenranken die rijpe vruchten dragen. De beschildering is op een blauw-groen fond aangebracht. (Foto nr. 13b)
Het lasstuk aan deze balk aan de zuidzijde en bovendien de gehele daaronder geplaatste trekbalkstoel zijn van nieuw eikehout en vertonen nog geen beschildering. Ook aan de noordkant een lasstuk, een sleutelstuk en een muurstijl van nieuw eikehout. Op deze onderdelen staan de contouren van een beschildering in de vorm van bladranken. De beschildering op het korbeel komt overeen met die op de trekbalk en is origineel.
Zoals reeds is vermeld, bestaat de meest westelijke trekbalk met beide jukken uit nieuw eikehout en is niet beschilderd.

De vloer is met zerken bedekt, welke merendeels beeldhouwwerk of opschriften vertonen. (Foto nr. 16, 17)
Foto nr. 15 geeft een overzicht van de ligging der zerken in de 17e eeuw.
In het Gemeente-Archief te Amsterdam worden acht tekeningen van mej. B. Bijtelaar bewaard, waarop 15 zerken zijn afgebeeld. Op het restauratiebureau is van elke tekening een reproduktie aanwezig.

Tegen de oostelijke zuil in de noord-oosthoek van de kapel hangt een bronzen gedenkplaat. De plaquette vertoont onder een buste en face in reliëf het volgende opschrift:

JAN PIETERSzn SWEELINCK
1562 - 1621
Ter Vereerende Nagedachtenis
aan den
Nederlandschen Grootmeester
van het Orgel
Door de Nederlandsche Organistenvereniging
By gelegenheid van haar 40 jarig Jubileum

Het ontwerp en de uitvoering berustten bij de heer Lantman. De gedenkplaat werd op 5 september 1931 onthuld.

Voor de restauratie was in de kapel een bank voor de krijgsraad geplaatst die nu elders in de kerk is opgeslagen. De bank, ook wel genoemd 'citadel', is van eikehout en bestaat uit drie naar achteren toe oplopende bankenrijen. De voor-, tussen- en achterwanden bestaan uit een konstruktie van stijl- en regelwerk, waardoor eenvoudig bewerkte panelen ontstonden.
Tot 1906 werd het eikehout door verflagen aan het oog onttrokken; in dit jaar werden de verflagen afgeloogd.

Na jarenlang in de in die tijd als berghok in gebruik zijnde Heilig Grafkapel opgeslagen te hebben gelegen, werd het restant van de rouwkas van H. G. Zeehelm gevonden, (omstreeks 1951).
Het schild werd gedeeltelijk hersteld en vervolgens aan de zuidmuur van de Buitenlandvaaderskapel opgehangen, alwaar het tot de aanvang van de restauratie van de kapel bleef. Het schild, met onderschrift op banderolle en resten van de wapenmantel en helm, werd op die plaats vermeld door Wagenaar (deel II, blz. 106).
In het schild is in haut relief een oorlogsschip gesneden, dat onder Zweedse vlag vaart. (Foto nr. 18)

Tegen de zuid-oostelijke vieringpijler is in de 17e eeuw het epitaaf van Cornelis Jansz. De Haen geplaatst dat tijdelijk werd weggenomen. Het epitaaf is geheel van hout vervaardigd en gepolychromeerd. (Foto nr. 19).
De bolle onderlijst van het piedestal is bezet met blaasknorren met een bladmotief op de hoeken en in het centrum een ovaal met het jaartal 1633. In het voorvlak van het piedestal zijn enige 'veirzen' te lezen. Op de zijvlakken van het piedestal zijn aan weerszijden vergulde saterkoppen geplaatst.
De halfronde composietzuilen die het middenvlak van het epitaaf insluiten, zijn geschilderd als rood marmer met witte of grijze aderen. De kapitelen zijn verguld.
Het hoofdgestel is in het midden naar achteren gebogen. Het tympaan is segmentvormig en gesplitst.
Tussen de twee stukken is een cartouche geplaatst met een wapenschild, waarop in blauw een gouden haan op een zwarte boei dobbert in een blauw-groene zee.
Tussen de halfronde zuilen is het opschriftvlak afgesloten met een wit geschilderde verkropte architraaflijst.
Het onderstuk is bedekt door een schildering, die door een rolwerkcartouche wordt omgeven. In het cartouche zijn nagelkoppen opgenomen, als zou de gehele schildering van doek zijn en aan de vlakke plaat gespijkerd.
Het doek toont een zeeslag in een vrij rustige zee, onder een hoge wolkenlucht. Het onder Hollandse vlag varende middelste schip heeft juist een aantal schoten op de vijand gelost. Eén der vijandelijke schepen is getroffen en maakt zware slagzij.

De Kapkonstruktie

De dakvlakken hebben een helling van ongeveer 60°. Ze zijn met leien op een $1\frac{1}{2}$" schot gedekt. Dit dakschot rust op sporen zwaar ca. 4" x 5", die tussen nok en muurplaat eenmaal door gordingen worden ondersteund. De onderlinge afstand tussen de sporen varieert van 30 tot 45 cm, tussen de sporen gemeten.
Naar binnen toe wordt aan de kap het tongewelf geformeerd. De sporen van dit gewelf accorderen met de daksporen en rusten op een muurgording die ca 65 cm beneden de muurplaten aan de binnenzijde van de muur op de trekbalken ligt. De bovenzijde van de sporen zijn bevestigd tegen de nokbalk in het gewelf. (Tek. nr. 3)
De gordingen en de gewelfnokrib rusten op de spanten die gemiddeld 4 m h. o. h. uit elkaar staan.

De kap is opgebouwd uit twee boven elkaar geplaatste onderdelen.
Het onderste deel van deze spanten, dat het gewelf omsluit, bestaat uit twee spantbenen en een hoofdbalk.
De hoofdbalk is iets gekromd met het hoogste punt in het midden waar de nokrib ligt. Tussen benen en hoofdbalk zijn korbeels gemaakt - om vervorming te voorkomen - die met pen en gatverbinding met houten nagels aan de beide onderdelen zijn bevestigd.
De benen rusten op blokkeels die over de dubbele muurplaten zijn gelegd, terwijl de muurplaten zelf weer rusten op een tweede blokkeel. Beide blokkeels zijn in een kreupele stijl gepend, die aanloopt tegen het spantbeen.
De kreupele stijlen staan op de trekbalken, behalve die onder het meest oostelijke en westelijke spant.
De kreupele stijlen onder het oostelijke spant lopen verder naar beneden door. Het uiteinde van de zuidelijke stijl is van houtsnijwerk voorzien. Dit zo genoemde schraagbeeld stelt de apostel Jacobus de Meerdere voor.
Het schraagbeeld vormt één geheel met de kreupele stijl.
Een soortgelijk beeld aan de noordkant is niet meer aanwezig. De kreupele stijl steunt daar op een console, aan de voorzijde voorzien van een ojief. Onder de console een vlak onbewerkt kolonnetje, met een vierkante doorsnede; het kolonnetje rust eveneens op een console, waarvan het profiel aan de voorzijde een kwartrond te zien geeft.

De consoles en het kolonnetje zijn van eikehout; zij maken geen deel uit van de kreupele stijl.
De kreupele stijlen onder het meest westelijke spant komen 10 cm oostelijk van de trekbalk uit op de muurgordingen.

Het gewelfschot ligt tussen spanten, kreupele stijlen, korbeels en nokribbe. Voorzover deze onderdelen buiten het gewelf komen en zich vertonen als gewelfgraten en nokgraat zijn ze in een peervormig profiel gehakt.

De spanten zijn boven onderling verbonden door de nokribbe in het midden en aan de beide einden door een gording.
Over beide gordingen en de nokrib van het gewelf zijn balkjes gelegd, waaraan de gewelfribben hangen. Later is op deze balkjes en op de ertussen aangebrachte losse balken een zoldervloer aangebracht.

Het bovenste deel van de spanten (met lichtere benen dan het benedenstuk) heeft een vertikale stijl die staat op de kruising van hoofdbalk en nokribbe van het onderstuk. De spantbenen zijn bij de nok met een pen en gatverbinding, waar doorheen houten nagels, aan de stijl verbonden. Ongeveer 2,25 m boven de hoofdbalk zijn haanhouten aangebracht. Deze gaan van spantbeen naar spantbeen en zijn om de stijl uitgekeept.
Op de hoogte van de haanhouten ligt in de lengterichting een langsbalk, die bij de stijl is afgeschoord, zodat daar een standvink werd gevormd. De schoren van de standvink zijn tegen de stijl gespijkerd, en met pen en gatverbinding waar doorheen een houten nagel, aan de langsbalk bevestigd. Ze konden dus na het stellen van spanten en langsbalk worden aangebracht, wat gemakkelijk is bij de uitvoering, doch een minder solide verbinding geeft.

De sporen zijn bij de nok halfhouts met een houten nagel aan elkaar verbonden en hebben allen een haanhout, dat over de middenbalk heen gaat. Het haanhout, dat in principe niet op de langsbalk rust, is met een schuine keep halfhouts in de sporen ingelaten en daar gespijkerd.

In de kap van de kapel bevinden zich vier standvinken, gerekend vanaf de topgevel tot aan de eerste standvink van de overkapping van de Zuiderzijbeuk. De standvinken zijn vanaf de topgevel genummerd van één tot vier.
De overgang van de kapkonstruktie van de Buitenlandvaarderskapel naar die van de Zuiderzijbeuk zal in de beschrijving van de bouwgeschiedenis uitvoeriger worden beschreven.

Alle kaponderdelen vertonen telmerken. De merken zijn aan de oostzijde der noord-zuid gerichte spanten aangebracht. Er zijn zowel linkse als rechtse merken gebruikt. De onderdelen aan de noordzijde (rechts) zijn van gebroken merken voorzien. In de kap komen 36 verschillend genummerde sporen en haanhouten (of koppelbalken) voor. (Tek. nr. 5)
Enkele sporen en haanhouten ontbreken of zijn vervangen door grenehouten exemplaren, die geen merken vertonen.

De zolder wordt aan de oostzijde door een topgevel afgesloten, waarvan de baksteen in zicht is. In de gevel een opening, waarover een segmentboog is geslagen. Een eenvoudig eikehouten leikleurig geschilderd luik sluit het gat af. Ter hoogte van de haanhouten springt de muur een halve steen terug.

Aan de westzijde gaat de zolder over in de zolder boven de Zuiderzijbeuk.

De zolder wordt door twee in het noordelijk dakvlak geplaatste dakkapellen verlicht. De kapellen hebben elk een breedte van drie spoorvelden.
Van raveelbalken ontbreekt elk spoor. Het raamhout met roedeverdeling zijn evenals het zolderluik leikleurig geschilderd.

Buitenzijde

Voor de bouw van de kapel werd gebruik gemaakt van rode, genuanceerde baksteen. Het formaat bedraagt $4\frac{1}{2}/5 \times 9\frac{1}{2}/10\frac{1}{2} \times 21/22\frac{1}{2}$ cm. Voor waterlijsten, raamstijlen, afdekkingen, paramentblokken e.d. zijn diverse soorten natuursteen gebruikt: ledesteen, gobertanger, Riedener tuf, domroy en st. pierre aigle.

Het metselwerk is afwaterend gevoegd; de stootvoegen bestaan uit twee vlakjes, in het midden van de voeg een opstaand rugje vormend.

Thans, oktober 1967, is de gehele zuidgevel van de kapel nog van aanbouwen gevrijwaard. De gevel wordt door vier contreforten in evenveel muurvelden verdeeld. Elk travee bevat een spitsboogvenster. Gevel en steunberen zijn tweemaal versneden, terwijl de voorzijden van de steunberen nog een derde versnijding hebben.

Het bakstenen plint wordt afgedekt door een niet overstekende afwaterende natuursteen lijst. De tweede versnijding vertoont eenzelfde profilering als die van de lijst, welke op dezelfde hoogte langs de binnenmuren is gelegd. De schuinte van de bovenzijde van de waterlijst, welk bovenvlak een weinig is uitgehold, loopt echter ononderbroken door tot aan de voorkant van het gevelwerk. (Tek. nr. 4)

De schuinte van de slagdorpels van de ramen hebben een steilere helling dan die van de versnijdingslijst, zodat ook aan deze zijde de onderdorpels met een knik in de waterlijst overgaan.
De derde afzaat tenslotte, die langs de voorkant van de steunberen loopt, heeft een bovenvlak dat met een kromming geleidelijk tegen het muurwerk oploopt. (Tek. nr. 4)

De ribben van de contreforten zijn vanaf enkele decimeters beneden het maaiveld tot aan de tweede versnijding met hoekblokken van natuursteen opgetrokken. Boven deze versnijdingslijst zijn de voorzijden van de steunberen geheel met natuursteen bekleed. De beren worden door zeer eenvoudige, zadeldakvormige afdekkingen beëindigd.
De toppen worden door fialen bekroond, die in een soort uivormige lichamen eindigen. (Foto nr. 5)

Tegen het oostelijke zijvlak van de op de zuid-oosthoek van de kapel staande steunbeer, die lager is dan de drie anderen, is een huisje gebouwd, dat dit gedeelte van de beer tot iets beneden de derde afzaat aan het oog onttrekt.

Onder de waterlijst in de tweede travee van het oosten af gerekend, is een doorgang, waarover in de beschrijving van het interieur van de kapel reeds is gesproken. De gehele doorgang wordt door een eikehouten latei afgedekt. De voorzijde van de buitenste balk ligt in de voorkant van het gevelwerk.

Het muurveld onder de waterlijst, direkt westelijk van de genoemde doorgang, wordt door een tijdelijk geplaatste schutting aan het oog onttrokken. De ruimte voor deze travee en tussen de aangrenzende steunberen wordt door kasten en een trapgat naar de daaronder gelegen kelder ingenomen. Het geheel behoorde bij de voormalige kosterij.

In het meest westelijke muurvlak tenslotte, eveneens onder de waterlijst, komt de reeds eerder vermelde doorgang met het natuursteen kozijn uit.
De doorgang wordt aan deze zijde tot aan het natuursteen kozijn door een eikehouten latei afgedekt. Boven deze latei is in het metselwerk een ontlastingsboog opgenomen.
De dagkant van de westelijke kantstijl is haaks omgezet in de aanslaglijst voor een deur en gaat vervolgens over in een schuin in de muur gespaarde bakstenen dagkant. (Tek. nr. 4)
De oostelijke kantstijl is bijna haaks omgezet in de aanslag. Deze wordt opnieuw omgezet en gaat dan nog enkele centimeters verder door met een schuinte, die overeenkomt met die van de bakstenen dagkant.

In het zijvlak van de op deze plaats staande steunbeer is een nis uitgespaard, waarin de deur of het hekwerk, dat de doorgang eens moet hebben afgesloten - getuige de duimen die in de oostelijke kantstijl zijn verankerd - bij geopende toestand in kon worden gedraaid.
In deze nis is direkt naast de kantstijl een tweede nis in de muur uitgehakt, waarvan op de achterwand nog een gedeelte van pleisterwerk is te zien. De nis bevatte een eikenhouten kastje dat tijdens de restauratiewerken is weggenomen. (Beschrijving van de Kosterij, A. v. Rooijen, blz. 3)

Enkele decimeters ten westen van de doorgang is in het plint een over de gehele hoogte van dat plint doorlopende stootvoeg opgenomen, bij de restauratie aangebracht om de plaats aan te duiden van het einde van de vroegere steunbeer, waarvan enkele restanten in de zuidmuur van de kapel zijn gehandhaafd.

De indeling van de vensters, profilering van de kantstijlen en vorm van de traceringen zijn in de beschrijving van het interieur reeds behandeld.

In de bovengedeelten van drie van de vier traveeën, juist onder de gootlijst, zijn zwart geschilderde muurankers aangebracht, dienend ter verankering van de tegen de binnenzijde van de muur uitkomende trekbalken. Aangezien de meest oostelijke trekbalk niet zo ver van de oostmuur verwijderd is, werd deze niet verankerd, zodat in het muurveld aan de buitenzijde geen muuranker is te zien.

De zuidgevel wordt door een natuursteen goot afgedekt, welke uit twee gedeelten bestaat: een geprofileerde ondergoot, waarop een tweede goot is gelegd, welke voor een groot deel met lood is bekleed. (Tek. nr. 4) De goot gaat achter de steunbeerkoppen langs en heeft een afvoer in het tweede veld vanaf het oosten gerekend. Thans is voorlopig een afvoerpijp van een kunststof aangebracht, in afwachting van de plaatsing van een loden pijp met vergaarbak.

Het gehele benedendeel van de oostgevel wordt tot aan de waterlijst die korrespondeert met de tweede versnijdingslijst langs de zuidgevel door een huisje, staande aan de O. Z. Voorburgwal no. 74, aan het oog onttrokken.

De benedenruimte ter plaatse van de oostmuur van de kapel doet dienst als c. v. ruimte. De oostmuur is in deze ruimte gepleisterd. Het huisje wordt langs de oostmuur door een platje afgedekt, dat juist onder de met lood beklede waterlijst tegen de muur aansluit. De onderdorpel van het wapenraam gaat in de waterlijst over.

De oostmuur wordt tot aan de topgevel grotendeels door het wapenraam ingenomen. De sluitmuur van de Kooromgang is iets ten noorden van dit raam in de oostmuur ingelaten.

Tegen het zuidelijk gedeelte van de oostgevel is een schoorsteen van rode baksteen opgetrokken voor de afvoer van verbrandingsgassen.

De schoorsteen wordt eenmaal versneden. De ribben beneden de versnijding vertonen een rechthoekige insnoering. De korte zijden boven de versnijding zijn sterk geleed.
Een geprofileerde, aan de bovenkant vlakke natuursteen plaat dekt de schoorsteen af. Een koperen afdekkap is boven de koker geplaatst.

Ook aan de buitenzijde van de topgevel springt het roosvenster, opgetrokken van Riedener tufsteen, een weinig in de gevel terug.
Boven het venster een opening, die op de zolder boven de kapel uitkomt.

In de topgevel zijn drie zwart geschilderde ankers te zien, in de muur aangebracht ter verankering van de gordingen die deel uitmaken van de kapkonstruktie.

De topgevel is geschouderd en wordt afgedekt door een natuursteen lijst. (Tek. nr. 4)
Het bovengedeelte van de lijst wordt ter plaatse van de schouderstukken haaks omgezet en loopt op het schuine vlak van de afdekking te niet.
De afdeklijst telt twee maal 15 hogels. Een fiaal, die met kruisbloemen is bezet, bekroont de gevel.

Het zadeldak is met leien in Rijnlandse dekking gedekt.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BUITENLANDVAARDERSKAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

2. ARCHIVALISCHE GEGEVENS EN TIJDSCHEMA

Overgenomen uit:

J. Wagenaar - Beschrijving van Amsterdam - 1765.
Tweede boek, blz. 90, 91.

' Johannes, door Gods genade, Bisschop van Utrecht, aan onze welbeminden in Christus, Heere Jan van Deventer, Pastoor der Kerspelkerke in Amsterdam, onder ons Bisdom, en den opzienderen over 't gebouw der zelfde Kerke, altoos duurend heil in den Heere!
By den inhoud deezes, en in oirkonde van deezen onzen brief, verleenen wy de magt, om het hoog-altaar in 't Choor der bovengemelde Kerke, na dat gy, Heer Jan voornoemd, vooraf uwe handen daarop gelegd zult hebben, vryelyk te moogen afbreeken, of te doen afbreeken; en, in een beter hervormd zynde, over het zelve, na dat het van een draagaltaar, zal ingewyd zyn, door allerlei bekwaame Priesters, mids hun geen ander wettelyk beletsel in den weg sta, vryelyk, de Mis te bedienen, of te doen bedienen; 't welk Ulieden, en den zelfden Priesteren van deezen dag af, tot op den naastkomenden Geboortedag van Johannes den Dooper ingeslooten, geoorlofd zyn zal. Gegeven in 't jaar des Heeren een duizend drie honderd negen en zestig, den tweeden December! '

Overgenomen uit:

J. Ter Gouw - Geschiedenis van Amsterdam - 1883.

Derde deel, blz. 267

Buitenlandvaardersgild. Ook dit was, gelijktijdig met het voorgaande (Binnenlandvaardersgilde, in 1473, R.C.N.) en om gelijke reden van twee tot één gemaakt. Van 't aanzien van dit gild, getuige het zilveren schip, dat omgedragen werd op den zondag na Driekoningen, wanneer het gild zijne statie hield, en "Sinte Odulf", die door twee oud-overlieden bewaard werd, was denkelijk het zilveren beeld van den gildepatroon.

Vijfde deel, blz. 400

Het Buitenlandvaardersgild. In dit gild behoorden de zeeschippers en sedert 1517 ook de scheepstimmerlieden; terwijl ieder, die een aandeel had in een zeeschip, en ieder zeeschipper, vreemde zoowel als inwoner, die zijne winterlage hield in de Oudezijds-waal, jaarzang aan dit Gild moest betalen.

Overgenomen uit:

Dr. I.H. van Eeghen - Inventarissen der archieven van de gilden en van het brouwerscollege - 1951.

Blz. 40/43.

Groot Binnen- en Buitenlandvaardersgilde

Dit gilde is een samenvoeging van twee gilden. Sinds 1473 had men één Binnenlandvaardersgilde en één Buitenlandvaardersgilde, die beide zowel in de Oude Kerk als in de Nieuwe Kerk altaren hadden. Tot 1473 waren er afzonderlijke gilden aan de Oude en aan de Nieuwe Zijde geweest.

De Groot Buitenlandvaarders vormden vóór 1587 een gilde, waar o.a. in 1517 de scheepstimmerlieden bij waren gekomen, met als beschermheilige Sint Odulf.
(In een artikel over de Buitenlandvaarderskapel, blz. 15 in het 58ste Jaarboek van Amstelodamum, acht mej. B. Bijtelaar het waarschijnlijker, dat dit St. Olof moet zijn. - R.C.N.)

Sinds dit jaar wordt geen melding meer gemaakt van het gilde; voorzover controle nodig was geschiedde dit door het Groot Binnenlandvaardersgilde. In 1648 werd bepaald, dat ook de buitenlandvarende beurtschippers op Hamburg en andere plaatsen gildebroeders van het Groot Binnenlandvaardersgilde zouden moeten zijn. Deze buitenlandvaarders stonden echter niet onmiddellijk onder de overlieden van het gilde; ze moesten aan hen alleen verlof tot laden vragen en het recht hiervoor voldoen. Reeds eerder waren door Burgemeesters vijf commissarissen over de beurten van Rouen en Londen aangesteld, later Commissarissen van de Buitenlandvaarders geheten, die rechtspraak hadden met appèl op schepenen. De buitenlandse beurtveren waren die op Londen, Rouen, Sint Valery, Hamburg, Bremen en de rivieren van dien, waarbij later nog Duinkerken werd gevoegd. Naast de beurtveren mochten twee kooplieden een schip bevrachten, onder mom waarvan veel ontduikingen van de ordonnanties voorkwamen. Al in 1614 was een opziender over de buitenlandvaarders aangesteld om voor de naleving der keuren te zorgen.

Tot wanneer deze commissarissen hun functie zijn blijven uitoefenen, is niet precies na te gaan, in elk geval echter tot na 1818. De buitenlandse beurtveren zijn behalve uiteraard Duinkerken opgeheven.

Het archief van de Commissarissen, dat eigenlijk geen deel van het gildearchief vormt, maar hier als appendix zal volgen, is pas na 1874 op het Gemeente Archief gekomen. Het komt althans in de inventaris van Scheltema niet voor.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Uittreksels van archieven, bevattende gegevens, die bij de restauratie van belang kunnen zijn - 1952.

Blz. 21

Het boekje van Memoriemeesters vertelt ons van een graf. gemerkt 夫, dat zich bevond in de Buitenlandvaarderskapel bij de deur van 's Heren Graf. Het merk bleek in het grafboek van 1523 nog voor te komen met de bijvoeging: "een graff va x stennē". Het was 't vierde van de zesde laag, en de naam van degene die het merk gevoerd had, was al niet meer bekend.
Als we de geschiedenis van dit graf nagaan, dan blijkt het 't tegenwoordige graf no. 81 Zuiderzijbeuk te zijn. Daar de graven vóór het jaar 1614 werden ingekort, ligt no. 81 thans een beetje meer oostelijk dan vroeger het geval was. Daarbij komt, dat in een ruimte als de Buitenlandvaarderskapel een Heilig Graf het best te plaatsen was onder een der vier vensters aan de zuidzijde. De scheuren in het pleister en het niet vlak lopen van de muur wezen mede de weg. Inderdaad blijkt onder het venster bij de Sebastiaanskapel iets dichtgemetseld te zijn. Wat er precies achter zit, zal alleen het afbikken van de muur ons leren.

In 1523 was dit Heilig Graf verdwenen, wat we kunnen vaststellen uit de opsomming der graven in de Buitenlandvaarderskapel. Deze graven worden opgenoemd van oost naar west, en van noord naar zuid.
Het einde van elke laag is dus bij de zuidmuur. En nu zien we, dat de 4de laag besluit met "Twee graevē oñd die banck"; de 5de laag idem.

De 6de laag eindigt met "Twee graevē oñd die kyst"; de 7de laag idem. Dat zijn juist de lagen vóór het Heilig Graf. Als dit nog in gebruik geweest was, dan zou men het zeker niet gebarricadeerd hebben met kisten en banken!

Blz. 49

Wapenbord van Hendrik Gerritz. Zeehelm. Geplaatst 1668 door de erfgenamen in de Buitenlandvaarderskapel.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Aanvulling op de gegevens betreffende de bouwgeschiedenis van de Oude Kerk - z.j.

Blz. 4

Buitenlandvaarderskapel.

Tryn Hendricxdr. "ontkent den beelde van Ste Rochus dwelck staende was omtrent t sacristie / van boven neder gewurpen te hebben met haer voorszegde vrouwe ende ontkent van gelycken dat de vs. haere vrouwe haer (die sprect) gegeven heeft thondeken dwelck gestaen hadde bij t vs. beelde /
zeijt dat zij die sprect staende op een koste getast heeft an de kasse van vs. beelde off de oick vast was / beducht zijnde dat dezelve kasse mitten beelde op haer lyffve zoude vallen /
Seyt dat te zelver tyt meer persoonen bij haer op devs. kiste staende waren / zeggende dat zij denzelven persoonen niet en kent / dat oick de vs. Weyn haer vrouwe op de vs. kiste niet gestaen en heeft /
seyt dat Dirck in Emaus daer nae den vs. Kasse ende beelde van boven neder gewurpen heeft."

Weyn Adriaen Ockersdr. "seyt dat zij tot meermaelen achter straete nae geroupen es dat zij St. Rochus hondeken vuijter voorszegde kercke genomen zoude hebben."

Claes Louwen bekende "dat de voorsz. Tryn in de voorsz. kerck mede een beelt dat besyden tkore stont van boven neder haelde."

Uit het voorgaande kunnen we opmaken, dat aan de zuidzijde van de Buitenlandvaarderskapel tussen de deur van de sacristie en het altaar van St. Anna aan de muur een kas hing met een beeld van St. Rochus en zijn hond. Onder de kast stond de lange kist, die ook reeds in het oudste grafboek vermeld wordt, en waar het Buitenlandvaardersgilde de paramenten van het altaar in bewaarde.

De kist stond op de zerken thans genummerd 90 en 105.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - De Buitenlandvaarderskapel van de Oude Kerk te Amsterdam, 58ste jaarboek Amstelodamum - 1966

Blz. 11

De Buitenlandvaarderskapel zal, zoals de naam al aanduidt, gesticht zijn door het Buitenlandvaardersgilde en wel tussen de jaren 1360 en 1370. Of het gilde voor die tijd reeds een altaar in de Oude Kerk bezat, weten we niet zeker, maar waarschijnlijk is het wel, omdat de Buitenlandvaarders een van de voornaamste gilden vormden; ze voeren o.m. op Scandinavië, de Hanzesteden en de Oostzee - en juist deze Ommelandvaart was een belangrijke bron van inkomsten voor het middeleeuwse Amsterdam.

Blz. 12

Het Sacramentsaltaar. De eerste capellerie op het altaar werd gesticht op 17 december 1416 door Gheryt mr. Willamsz., priester, 'op het Sint Andriesaltaar in die eere van het Heilig Sacrament'.

Blz. 17/18

Het tweede altaar dat in de Buitenlandvaarderskapel werd gesticht, is dat van Sint Anna, de hoogvereerde patrones der reizigers. Het stond tegen de pilaar op de hoek van de Buitenlandvaarderskapel en de Sint Sebastiaanskapel. De eerste capellerie werd gesticht in 1418 door Geertruyd Albert Ottensz. weduwe.

Blz. 22

De geschiedenis zal zich als volgt hebben toegedragen: in de 15de eeuw was er tegen de Buitenlandvaarderskapel een huisje gebouwd, waarin een beeldengroep, voorstellende Christus in het graf en beweend door heiligen en engelen; iedereen kon deze beeldengroep bezichtigen doordat het Heilig Graf was afgesloten door een hek, en niet door een massieve deur. Dit Heilig Graf moest in de 16e eeuw verdwijnen als gevolg van een vergroting van de sacristie; men bouwde toen omstreeks 1530 een ander en vermoedelijk groter Heilig Graf naast het noorderportaal.

Blz. 25

Wel gingen kerkmeesters er in de herfst van 1568 toe over om nieuwe banken met een beschot daarachter te maken ten behoeve van de zangers; de banken kwamen gedeeltelijk te staan in het zuidelijk gedeelte van de kooromgang en gedeeltelijk in de Buitenlandvaarderskapel, uiteraard zó, dat het Sacramentsaltaar en de deur naar de sacristie niet in het nauw kwamen. De bevestiging van de betreffende kistenmaker is bewaard gebleven en luidt aldus:
'Ick Hendrick Jansz. kistemaker heb aengenomen van die goede Heeren die kerckmeesters van die oude kercke twee vaecke bancx, twee bancken hooch tot die glasen, after beschoten tot die glasen toe met meester Sijmons stoel dairin met een latryn, vore die somme van dit voersz. werck voer twee ende twintich pont, ende wanneer hy 't nyet en maect als dat patroon vuytwijst, zoe sal ick nyet meer hebben dan twintich pont, ende ist dat ick dit voerscreven werck nyet en leverde voir paesschen, zoe sal ick Hendrick voirnoemt een pont verbueren, alle siecten oft ongeval vuytgeseyt. Alle arghelist wtgeseyt, ende salt maken dat hij dair eer an begaen zal. In kennisse der wairheyt zoe sijn hieroff gemaect twee cedulle wt malcanderen gesneden all eensluydende op A b c d ende vuyt malcanderen gesneden, de xxen dach Novembris a° 1568'. Er onder stond het merk van Hendrick Jansz.

Blz. 35

In 1654 vinden we in het Uitgiftboek, dat de kistemaker Pieter Helt een gestoelte voor de Krijgsraad heeft gemaakt voor de som van ƒ 334 en 8 stuivers.

Blz. 36

In de dertiger jaren van de 19e eeuw moest de grote kaarsenkroon die in de kapel hing, plaats maken voor een kroon met olielampen en in 1854 verving men de olielampen door gas.

Blz. 36

Het gewelf had intussen eveneens een beurt gehad. De blauwgroene verf van 1755 was er zo langzamerhand haveloos uit gaan zien, en nu smeerde men er in 1844 een licht grijsgroen verfje overheen.

De in het laatst van de 16e eeuw zwart geteerde basementen van de kolommen werden met een dergelijke grijsgroene verf behandeld.

Blz. 38

Hoe het verder ging, lezen we in de notulen van de Grote Commissie van 13 april 1899:
'De Heer Wendelaar deelt mede dat het 2de wapenraam (2) in de Oude Kerk moet worden gerestaureerd, doch dat dit hoogstwaarschijnlijk zal kunnen geschieden buiten bezwaar van de Kerkelijke Fondsen, daar de Commissie die indertijd gelden voor het 1ste raam (bedoeld is het Burgemeestersglas in de Snijderskapel, R.C.N.) heeft bijeengebracht, zich weder diligent heeft verklaard'.

Blz. 38

Notulen van de Grote Commissie op 8 februari 1900:
'De Bouwcommissie bericht dat zij van den Heer Chr. Beels bericht heeft ontvangen, dat zich weder eene Commissie heeft gevormd die zich ten doel stelt, het grote raam in de Oude Kerk waarop afgebeeld zijn de Burgemeesterswapens van 1578/1754 (3) te restaureren; de kosten zullen volgens den heer J. L. Schouten te Delft ƒ 3000,- bedragen. Nu heeft de Commissie ƒ 2500,- voor dit doel bijeen en vraagt zij van de Kerkelijke Commissie de ontbrekende ƒ 500,-.'
Zonder verdere discussie wordt besloten gevraagde ƒ 500,- toe te staan.

(2) Hiermede is het 1ste Burgemeestersglas bedoeld.

(3) Dit moet zijn : 1578 - 1757.

Overgenomen uit:

Dr. A.Noach: - De Oude Kerk te Amsterdam - 1939

blz. 145

St. Pieters altaar ten Zuiden van het koor.
Op 25 October 1475 stichtten Symon Allaertsz. en Claer Jacob Claesz. een vicarie op dit altaar. Hierbij stelden zij een familielid voor, die als priester de vruchten van dit fonds zou trekken.

Op 24 Maart 1541 vergrootte Aef Gysbertsdochter deze vicarie onder goedkeuring van den toenmaligen collator en den vicarius.

Zaffius vermeldt deze vicarie. Een volledige copie is er van te vinden bij een der regenten van Moen's Hofje. Sterck deelte dit mede en publiceerde het geheele stuk in Oud Holland. (1893, pag. 93).

In 1477 vestigde Boel Dircksz. volgens Zaffius eveneens een vicarie op dit altaar.

Het altaar stond tegen kolom 19 en was niet georiënteerd. (R.C.N.)

Overgenomen uit:

O. Dapper - Historische beschrijving der Stadt Amsterdam - 1663.

Blz. 380

Ten Zuiden achter het koor, aen de hoek-pylaer, ziet men ook ter gedachtenis van dien strijdtbaren Heldt Kornelis Jansz. van Amsterdam, gebynaemt het Haentje, een zwarte marmeren tafereel opgerecht, en daerin door Kasper van Baerle, eertijts Professor hier ter stede, met gulde letteren eenige latijnse veirzen, die in 't kort zijn heldendaden ophalen en aldus luiden:

Vertaling:

Ter eere en ter eeuwiger gedachtenis van den kloekmoedigen en manhaftigen Zeehelt Kornelis Jansz. van Amsterdam, gebynaemt het Haentje, hebben de beschermers en voorstaenders van de Noort-zee dit gedenkteken hier doen stellen.

Let, aenschouwer, op de wonderdaden van ons volk, en de verwonderenswaerdige Zeeslagen zoo zeeghaftig gevoert.

Hier leit de gene begraven, die met zijn kielen de Spaensche zee doorkruiste, en de Middelantsche zee met het bloet der Spaenschen heeft geverft. Die onlangs, met het veroveren der Spaensche Schepen, Duinkerken heeft doen beven.

Zoo menighmael heeft hy den vyant zeeghaftigh aengetast, en tevens 's vyants Zeehopluiden van hun Schepen berooft, dat den Batavier niet met gehele vloten behoeft op zee te komen, om den Spanjert te Veroveren; maer een eenigh Schip, en een eenigh Overste, zal genoegh zijn. Maer terwijl zich deeze zeehelt in 't midden van de golven zijn lijf en leven voor het Vaderlant op-offert en ten besten geeft, is hy zeeghaftig en gloor-rijk gesneuvelt. O Romainen! poch nu geen meer op uw Decien. Onder deze marmeren Grafsteen leit ook het lichaem van een Decier begraven.

Onder aen heeft de Heer Laurens Reael deze veirzen daer bygevoegt:

Hier rust die Heldt, die van zijn Vyandts Schepen,
In zeven mael quam zeven vlaggen slepen,
En gaf voor 't laetst op twee zoo dapper vonk,
Dat d'eene vlood en d'ander by hem zonk.

(Voor de latijnse tekst: zie foto nr. 19, R.C.N.)

Overgenomen uit:

J. Wagenaar - Beschrijving van Amsterdam - 1765.
Tweede boek, blz. 106

'Ter zijde van het oudste glas, waarin de wapens der Burgemeesteren geschilderd zijn, hangt het Wapenbord van den Zweedschen Admiraal Zeehelm, die ook, in deeze Kerke, schynt begraaven te zyn.
Op het bord ziet men zyn wapen, zynde een zeilend Oorlogsschip, voerende de Zweedsche vlag van agteren en van de grootste steng.
Om het wapen, staat: H. Gt Zeehelm Ad. v. Zweeden, is gest. 27 May 1668.' (Foto nr. 18)

Overgenomen uit:

C.Commelin - Beschryvinge van Amsterdam - 1693.
I, blz. 434

Noch drie heel oude glazen volgen hier aan, in eene is afgebeelt hoe de kinderen van Israel het Paaschlam plegen te eten, d'andere zijn Historien of oude Legenden, daar men geen bescheyt van weten kan.

(Deze glazen bevonden zich in de vensters in de zuidmuur van de Buitenlandvaarderskapel, R.C.N.)

Overgenomen uit:

J. Wagenaar - Beschrijving van Amsterdam - 1765.
Derde deel, tweede boek, blz. 101.

Wat verder zuidwaarts, ziet men nog een nieuw geschilderd glas, waarin de wapens der Burgemeesteren, die hier, sedert de verandering des jaars 1578, geregeerd hebben, afgebeeld zyn. Men begon dit glas te beschilderen, in 't jaar 1654, en vind ik, dat Jacob Colyns' er, nog in 't jaar 1681, aan geschilderd, en twee guldens tien stuivers, voor ieder wapen, ontvangen heeft (m).

Het laatste wapen, welke in dit glas is geplaatst, is dat van den Heer en Mr. Jan Baptista Slicher, die, in 't jaar 1757, Burgemeesteren zyn gesteld, in een glas, aan de noordzyde der kerke, op den oostelyken hoek van het gewezen Lieve-Vrouwe-Choor. Boven, aan ieder deezer twee glazen, ziet men het wapen en zegel der Stad, door twee zittende krygsknegten vastgehouden wordende.
Na het eerstgemelde deezer glazen volgden drie oude geschilderde glazen. In het eene was het eeten van het Pascha door de Izraëliten afgebeeld. De twee anderen vertoonden eenige geschiedenissen uit de legenden der Heiligen. Doch deeze drie glazen zyn reeds, voor eenen geruimen tyd, vergaan en weggenomen.

(m) Memor. van Kerkm., blz. 81, 214.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - De geschilderde glazen van de Oude Kerk te Amsterdam, overdruk uit Oud-Holland - 1957. Blz. 209

Een glas in de Buitenlandvaarderskapel.
Dit lange smalle glas werd in 1654 bestemd om beschilderd te worden met de wapens van alle Amsterdamse Burgemeesters sedert de Alteratie.
Pieter Jansz. heeft waarschijnlijk het glas aangelegd en de eerste wapens geschilderd, later wordt het glas aangevuld o. a. door Colyns, Gerard van Houten, Isaäc Voegman en Jan Jansz. Slob.
In 1757 was het vol, en daarna werd de reeks voortgezet in het reeds eerder beschreven glas in het Snijderskoor. Beide Burgemeestersglazen zijn sedert 1944 opgeborgen. (Beide glazen werden 14 maart 1945 opgeborgen, R.C.N.)

(Voor een meer uitgebreide beschrijving raadplege men het 43e jrb. Amstelodamum, 'Twee glazen met wapens van Burgemeesters in de Oude Kerk te Amsterdam', door mej. B. Bijtelaar).

Overgenomen uit:

Oude Kerk te Amsterdam. Notulen van de Bouwcommissie. (Archief Hervormde Gemeente).

10 januari	1901	34 van de 35 vakken glazen zijn aangekomen; de rest zal spoedig volgen. (Dit betreft het 1ste Burgemeestersglas, mej. B.B.)
7 februari	1901	De kisten met geschilderd glas voor het wapenraam zijn aangekomen. Zodra de vorst voorbij is, zal men het glas inzetten.
14 maart	1901	Op 11 maart is begonnen met het wapenraam te plaatsen. Uit het oude raam is een stuk gevallen.
4 april	1901	Het wapenraam is gereed.
		Bouwcomm. no. 175
7 februari	1908	Een gebroken ruitje in het 1ste Burgemeestersglas is door een man van Schouten vernieuwd.
		Bouwcomm. no. 178
8 december	1922	De scheur in de kerkmuur onder het wapenraam in het Z.O., is uitgehakt en daarna zorgvuldig opgevoegd.
		Bouwcomm. 1930-1951
14 maart	1945	De wapenramen werden door de firma Bogtman uitgenomen en hiervoor in de plaats glas in zinken roeden aangebracht.

TIJDSCHEMA BUITENLANDVAARDERSKAPEL

	1369	bouw Buitenlandvaarderskapel brief verplaatsing Hoogaltaar
n a	1386	zerk Willem Adamsz. van Legmeer
	1416	eerste capellerie op het Sacramentsaltaar
	1418	eerste capellerie op het St. Anna altaar
	1475	eerste vicarie op het St. Pieters altaar
omstreeks	1512	bouw sacristie
	1517	scheepstimmerlieden ingedeeld bij het Buitenlandvaardersgilde
voor	1523	doorgang naar v. m. Heilig Graf dichtgemetseld
	1578	alteratie; altaren verwijderd
eind 16de eeuw		basementen zwart geteerd
na	1611	gravure C. J. Visscher
	1633	epitaaf De Haen
	1654	eerste wapen in burgemeestersglas gestoelte voor de krijgsraad
	1668	rouwkas H. G. Zeehelm
	1679	trekbalkstoel No. 19 beschilderd
	1681/2	plattegrond Oude Kerk door J. Vingboons (zie afbeelding in 'Beschrijving van de Sebastiaans-kapel')
	1693	Commelin vermeldt drie gebrandschilderde glazen in de zuidmuur
voor	1707	plattegrond Oude Kerk ~~(zie afbeelding in 'Beschrijving van de Sebastiaanskapel')~~
na	1708	gebrandschilderde glazen verwijderd bakstenen vorktraceringen geplaatst roosvenster dichtgemetseld beige-bruine verflaag op balken en gewelfbeschot aangebracht
	1724	benedengedeelten van ramen in zuidmuur dichtgemetseld i. v. m. verdieping op kosterij
	1755/1756	blauw-groene verflaag op gewelfbeschot en trekbalken reparaties in de kap en aan de trekbalken
	1757	burgemeestersglas geheel gevuld
	1765	Wagenaar vermeldt dat gebrandschilderde glazen geruime tijd geleden uit de vensters in de zuidmuur waren weggenomen
n a	1767	gekleurde tekening van J. de Beyer
	1786	aquarel van H. P. Schouten
	1830-1840	kaarsenkroon door olielampen vervangen
	1843	herstellingen aan kapvoet
	1844	grijsgroene verflaag op gewelf en balken
	1901	gerestaureerd burgemeestersglas geplaatst
	1902	nieuwe raamtraceringen en middenstijlen aangebracht
	1931	gedenkplaat Sweelinck onthuld
	1945	wapenraam uitgenomen
	1962	aanvang restauratie
	1966	restauratie grotendeels voltooid

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BUITENLANDVAARDERSKAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

B. BESCHRIJVING VAN DE OUDE PRENTEN

Uit de verzameling prenten van de Oude Kerk in het Gemeente-Archief te Amsterdam zijn vier stuks geheel of gedeeltelijk gereproduceerd, omdat deze van belang kunnen zijn voor een rekonstruktie van de bouwgeschiedenis. De talrijke andere prenten in het Archief zijn hetzij gelijkluidend, of vertonen kleine verschillen, bij voorbeeld in de tekst. Verder zijn er prenten en schilderijen, die op de fantasie van de maker berusten.

In volgorde ontstaan:

1) Een gravure door Claes Jansz. Visscher (1587-1652). Dateert van ná 1611. Negatief nummer Gemeente-Archief 15610.

2) Een gravure uit: C. Commelin - Beschryvinge van Amsterdam, 1693.
J. Wagenaar - Beschrijving van Amsterdam, 1765.
Negatief nummer Gem. Archief: 32239.

3) Een gekleurde tekening door J. de Beyer, na 1767. Gem. Archief, negatief nr. 20127.

4) Aquarel door H. P. Schouten, 1786. Gemeente-Archief, negatief nummer 20122.

Het volgende omvat een beschrijving naar de vorm van de prenten in onderlinge vergelijking en in vergelijking met de toestand voor de restauratie van de Buitenlandvaarderskapel in 1963.

1. De gravure van Visscher

Volgens mej. B. Bijtelaar dateert de gravure op zijn vroegst uit 1611, omdat in dit jaar de Kerkmeesterskamer de gedaante kreeg, die op de gravure is weergegeven. (Foto nr. 20)
Op het bureau van de restauratie bevindt zich een met de hand gekleurd exemplaar van deze gravure.

Alleen de zuidgevel van de Buitenlandvaarderskapel is op de gravure te zien. Het benedendeel wordt geheel door aanbouwen aan het oog onttrokken.

In de muur zijn vier vensters geplaatst, die elk door een min of meer gedrukte spitsboog worden afgedekt. Het westelijke raam wordt gedeeltelijk door de oostelijke steunbeer van de Sebastiaanskapel aan het oog onttrokken.
Het meest oostelijke raam wordt door drie tussenstijlen in vier compartimenten onderverdeeld. Beide buitenste velden worden elk door een spitsboogje afgedekt, terwijl over de resterende twee compartimenten rondboogjes zijn geslagen. In de top van de tracering twee ongetote, gekromde visblazen.
Over de vier compartimenten van het naastgelegen raam zijn ongetote rondboogjes geslagen. Midden boven de drie tussenstijlen zijn de drie uivormige velden van toten voorzien. De bovenzijden van deze velden vormen met de spits van het raam tenslotte twee omgekeerd uivormige velden.
De vier compartimenten van het hieropvolgende raam worden in tegenstelling tot het juist besprokene door spitsboogjes afgedekt. Hierboven een rij van vier getote spitsboogjes, terwijl in de top van de tracering tenslotte nogmaals twee soortgelijke boogjes te zien zijn.

De tracering van het meest westelijke raam is vrij moeilijk te onderscheiden. De drie zichtbare compartimenten worden door rondboogjes afgedekt, terwijl boven de tussenstijlen uivormige velden zijn te zien. Van de top is niets te onderscheiden.
Ondanks het beperkte dat van de tracering te zien is, blijkt niettemin dat het motief van deze tracering veel punten van overeenkomst vertoont met die, welke is geplaatst in het raam naast het meest oostelijke. Ook beide andere traceringen vertonen treffende punten van overeenkomst met elkaar. De traceringen zijn volgens de gravure alternerend in de vensters geplaatst.
De ruitjes, in lood gevat, zijn overhoeks (ruitvormig) in de vensters aangebracht.

Tegen de penanten tussen de ramen staan contreforten.
Op de zuid-oosthoek van de kapel een haaks op elkaar gesteld steunbeerpaar. Alle beren worden door zadeldakvormige afdekkingen beëindigd. In de top van de naar het oosten gerichte steunbeer is een horizontaal geplaatst uitsteeksel te zien, mogelijk een waterspuwer. Alleen deze beer wordt tweemaal versneden, de bovenste versnijding heeft slechts betrekking op de voorzijde.
De naar het zuiden gerichte contreforten zijn voorzover zichtbaar, geheel vlak.

Uit de gravure is niet op te maken of de voorzijden van de steunberen en de kantstijlen van de ramen van een ander materiaal zijn opgetrokken dan het overige metselwerk.

De kapel wordt afgedekt door een met blauwe leien gedekt zadeldak, aan de westzijde met een kilgoot aansluitend op de kap van de Sebastiaanskapel; de oostkant wordt door een topgevel afgesloten. Deze topgevel wordt door een met acht hogels bezette afdeklijst beëindigd.
Een pinakel met kruisbloem bekroont het geheel.

2. Gravure van het wapenraam

Het Eerste Burgemeestersglas is nog niet geheel met wapens gevuld. Het laatst ingezette wapen is dat van Boreel, die burgemeester van de stad was in 1692. De gravure werd het eerst afgebeeld in de 'Beschryvinge van Amsterdam' door Commelin, in 1693. Het is waarschijnlijk dat de prent speciaal voor dit boekwerk zal zijn vervaardigd. (Foto nr. 21)

De wapens worden door een tympanon afgedekt. Op elk der staande benen van deze driehoek zit een krijger; de ene houdt het zegel en de banier van Amsterdam vast, terwijl de ander het wapen van de stad en een staak waarop een vrijheidshoed omvat.

Het venster wordt aan weerszijden begrensd door een geprofileerde kantstijl, en door drie tussenstijlen in vier velden verdeeld. Elk veld eindigt in een driepas; tweemaal is over twee velden een rondboog geslagen. Boven de rondbogen zijn gedeelten van twee vierpassen te zien. Langs elk der benen die een spitsboog vormen is een langgerekte visblaas te zien.

Na onderlinge vergelijking met de huidige toestand na de restauratie blijkt, dat het raam tot aan de 2de brugstaaf moet zijn dichtgemetseld, omdat het raam, beneden deze brugstaaf, waarvan nog juist een gedeelte op de gravure te zien is, een zelfde arcering vertoont als waarmee ook het muurwerk naast het raam is weergegeven.

3. Tekening van J. de Beyer

De zuid-oosthoek van de kerk is op de tekening afgebeeld. (Foto no. 22)
Bijna de gehele zuidgevel van de Buitenlandvaarderskapel wordt door geboomte en aanbouwen aan het oog onttrokken. Slechts de beide haaks op elkaar gestelde steunberen op de zuid-oosthoek, een gedeelte van de oostgevel, en het zuidelijke dakvlak zijn op de tekening te zien.

Aan de voet van de oostmuur is in het verloop van de rooilijn een muurtje zichtbaar, dat ongeveer 1 m hoog is en naar de kerkmuur en steunberen schuin aangevuld lijkt.
Achter deze muur is, aan de rand van de tekening, nog een muurvlak te onderscheiden waarvan de stand niet duidelijk wordt, maar dat de indruk maakt niet de oostmuur van de kapel te zijn. Boven deze muur is iets aangegeven dat op een houten latwerk lijkt.

De steunberen worden éénmaal versneden en zijn met spekbanden verlevendigd. De buitenhoeken van de beren zijn van kantblokken voorzien. De voorzijden zijn mogelijk van baksteen.

Tijdens de recente restauratiewerkzaamheden werd geen enkel spoor aangetroffen dat kon wijzen op de juist omschreven toestand op de tekening. Een en ander moet dus een foutieve weergave van de tekenaar zijn.

Op de zadeldakvormige afdekkingen die de steunberen bekronen, rusten voetingen waarop pinakels konden staan.

Het raam in de oostgevel wordt door een spitsboog afgedekt.
Drie tussenstijltjes verdelen het raam in vier compartimenten. De vorktracering die in de top van het raam te zien is, werd tot de aanvang van de restauratie van de kapel gehandhaafd. In de kantstijl en de spitsboog zijn spekblokken weergegeven.

Op de plaats waar tijdens de restauratiewerkzaamheden aan de kapel een roosvenster was vrijgelegd vertoont de tekening muurwerk, dat anders is aangegeven dan elders op de prent het geval is. Een segment van een cirkel gaat abrupt over in een tot de afdeklijst doorlopende, horizontale band, van hetzelfde materiaal opgetrokken als waaruit het segment bestaat.
De top van de spitsboog van het raam snijdt deze horizontale band gedeeltelijk.

De geschouderde topgevel wordt afgedekt door een mogelijk natuurstenen afdeklijst, die met acht hogels is bezet. De afdeklijst van de juist besproken gravure van Visscher telt eveneens acht hogels.

De zuidmuur van de Buitenlandvaarderskapel wordt, voorzover zichtbaar, door een vrij sterk geprofileerde, voor de muur uitstekende gootlijst afgedekt.

Het dakvlak is met leien gedekt.

4. Aquarel van H.P. Schouten

De aquarel geeft de noord-oosthoek van de Buitenlandvaarderskapel weer, zoals we deze tot de aanvang van de restauratie van de kapel kenden. (Foto nr. 23)

De zuilen die de kapel van het Hoogkoor en de Kooromgang afscheiden, rusten op zwarte basementen. De zuilschachten zijn met witsellagen bedekt. Direkt boven de abacussen worden de spitsbogen door trekstangen aan elkaar gekoppeld. De profilering van de basementen, kapitelen en scheibogen komen overeen met de huidige bouwdelen.

Achter de zuilen langs loopt de kooromsluiting, waarin één enkele en één dubbele deur zijn geplaatst. Op de wand staan balustertjes waarop de kroonlijst rust.

De oostmuur wordt eenmaal versneden. De aquarel toont nog juist één der kantstijlen van het wapenraam. Het roosvenster, voor iets meer dan de helft zichtbaar, is dichtgemetseld.

Naast de kantstijl van het wapenraam zijn twee boven elkaar staande muurankers afgebeeld, kennelijk een verankering van de sluitmuur van de Kooromgang met de oostgevel van de Buitenlandvaarderskapel.

De muurzuil tegen de oostgevel heeft een halfrond basement, terwijl thans een veelhoekig basement te zien is. Niets wijst op een eventuele vervanging van dit halfronde basement door een veelhoekig exemplaar, zodat we moeten aannemen met een foutieve weergave te doen te hebben.

De vloer is met, ten dele gebeeldhouwde, zerken bedekt.

In het bovengedeelte van de aquarel is een trekbalk afgebeeld, die steunt op een trekbalkstoel. De beeindiging van het sleutelstuk heeft niet de vorm van een peerkraal, zoals dit tegenwoordig het geval is, doch die van een ojief.

Het houten gewelf, waarvan nog een gedeelte te zien is, eindigt bij de aansluiting met de muur tegen een muurgording. Daar waar de gewelfgraat die langs de oostmuur loopt de muurgording snijdt, is een vlak onbewerkt kolonnet aangebracht, overeenkomend met het thans nog op die plaats voorkomende.

De kolonnet rust op een console.

Op het geheel van trekbalkstoel, trekbalk en gewelfbeschieting is geen spoor van enige beschildering, zoals vanzelf spreekt.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BUITENLANDVAARDERSKAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

4. AFBEELDINGEN

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
KAPITEEL BOVEN KOLOM No. 19. FOTO: R.C.NIEUWENHUIS DECEMBER 1967

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
KAPITEEL BOVEN MUURZUIL No. 41. FOTO: R.C.N. DECEMBER 1967

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M

9 BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.

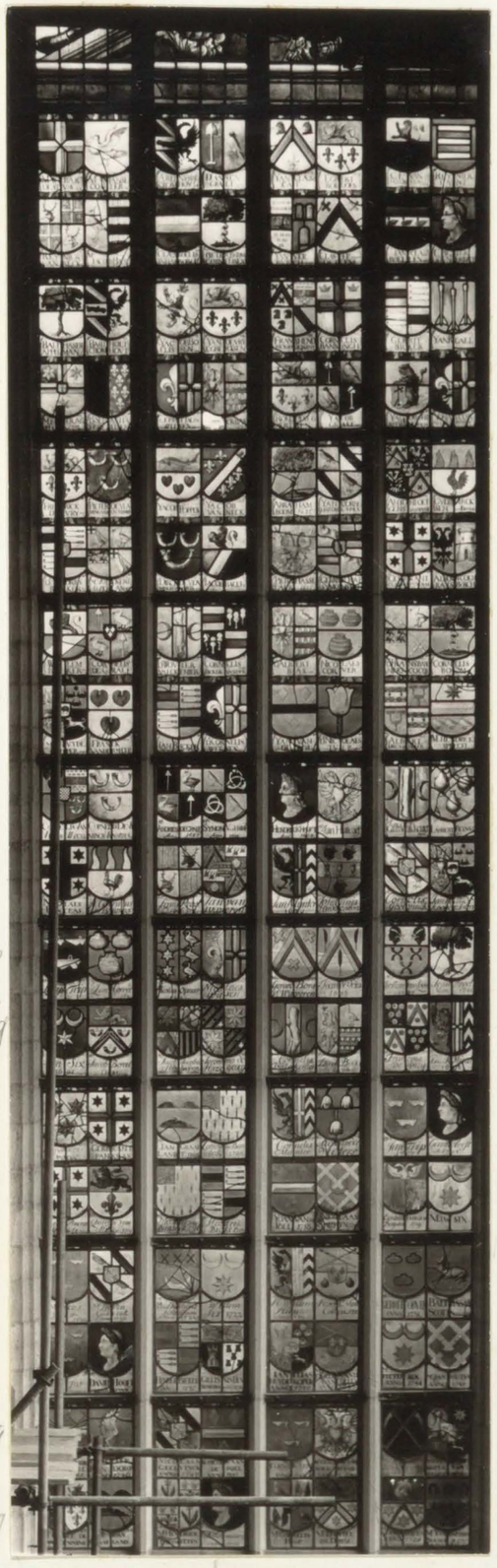
KAPITEEL BOVEN MUURZUIL No. 41. FOTO: R.C.N. DECEMBER 1967

9 neg. 307

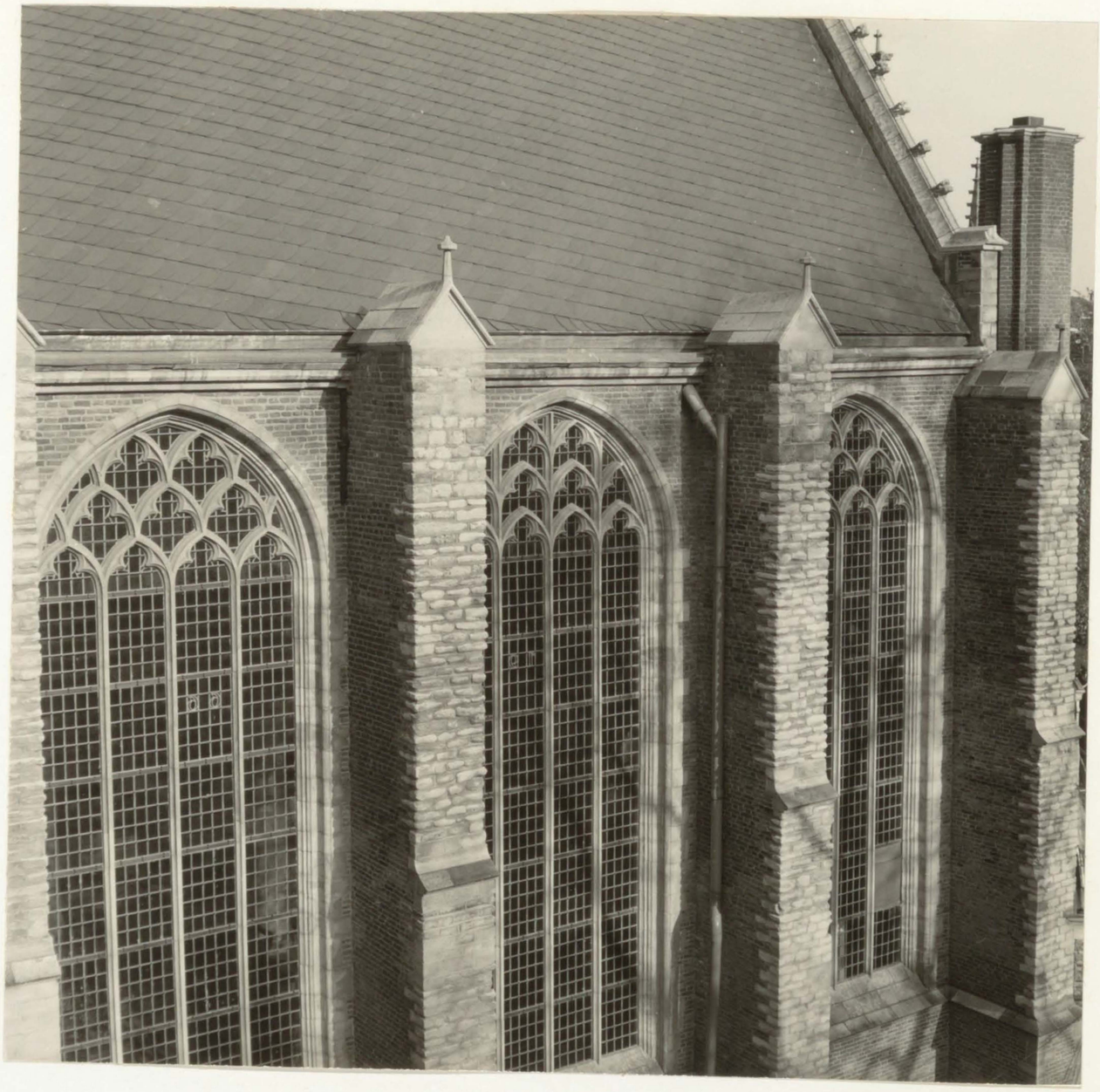
= 17/15

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
BOVENDEEL KAPEL.
FOTO: R.C.N. OKTOBER 1967

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
BURGEMEESTERSRAAM.
FOTO: R.C.N. DECEMBER 1967

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
ZUIDGEVEL NA RESTAURATIE. FOTO: R.C.N. OKTOBER 1967

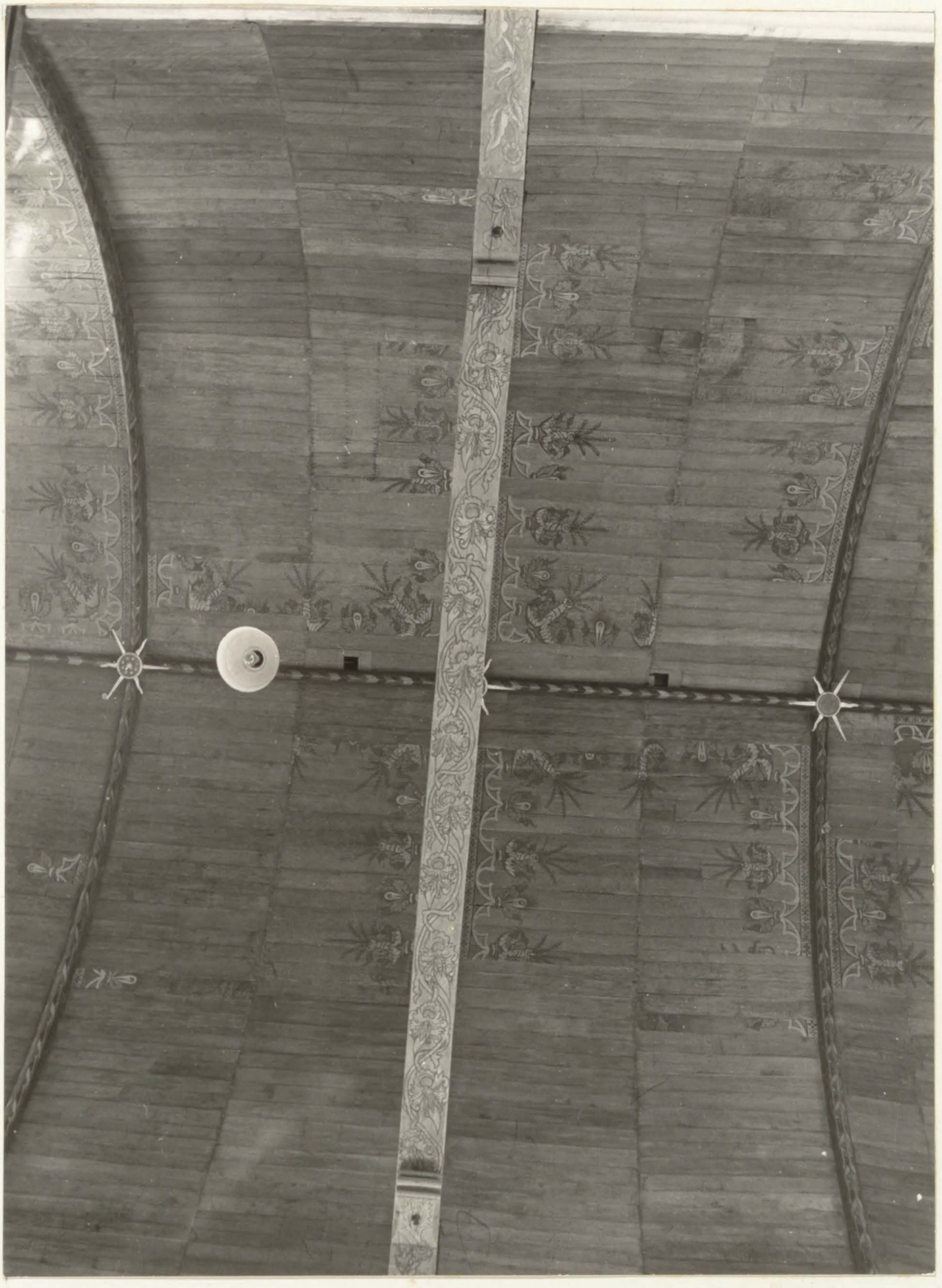

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
SCHRAAGBEELD NO 42, VOORSTELLEND ST JACOBUS MAJOR.
FOTO: H.JANSE, VOOR RESTAURATIE. FOTO: R. C. N. NOVEMBER 1966

OUDE

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
9 BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
BESCHILDERING NOORD-OOSTELIJK GEWELFVELD. FOTO: R.C.N. DEC. 1967

52

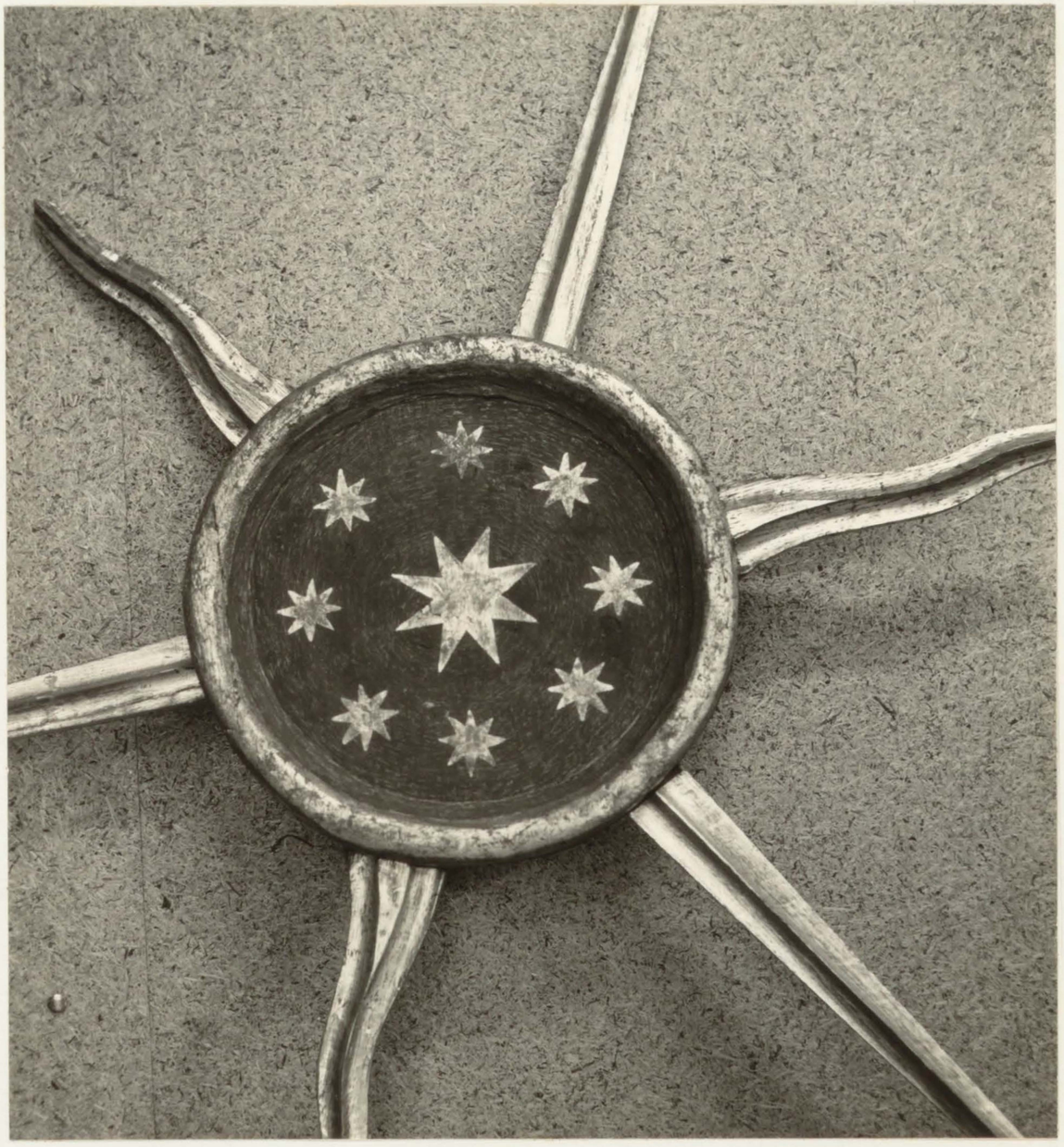
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
BESCHILDERING OP GEWELF EN TREKBALK NO 19-114. FOTO: R.C.N. 1967
=20-52

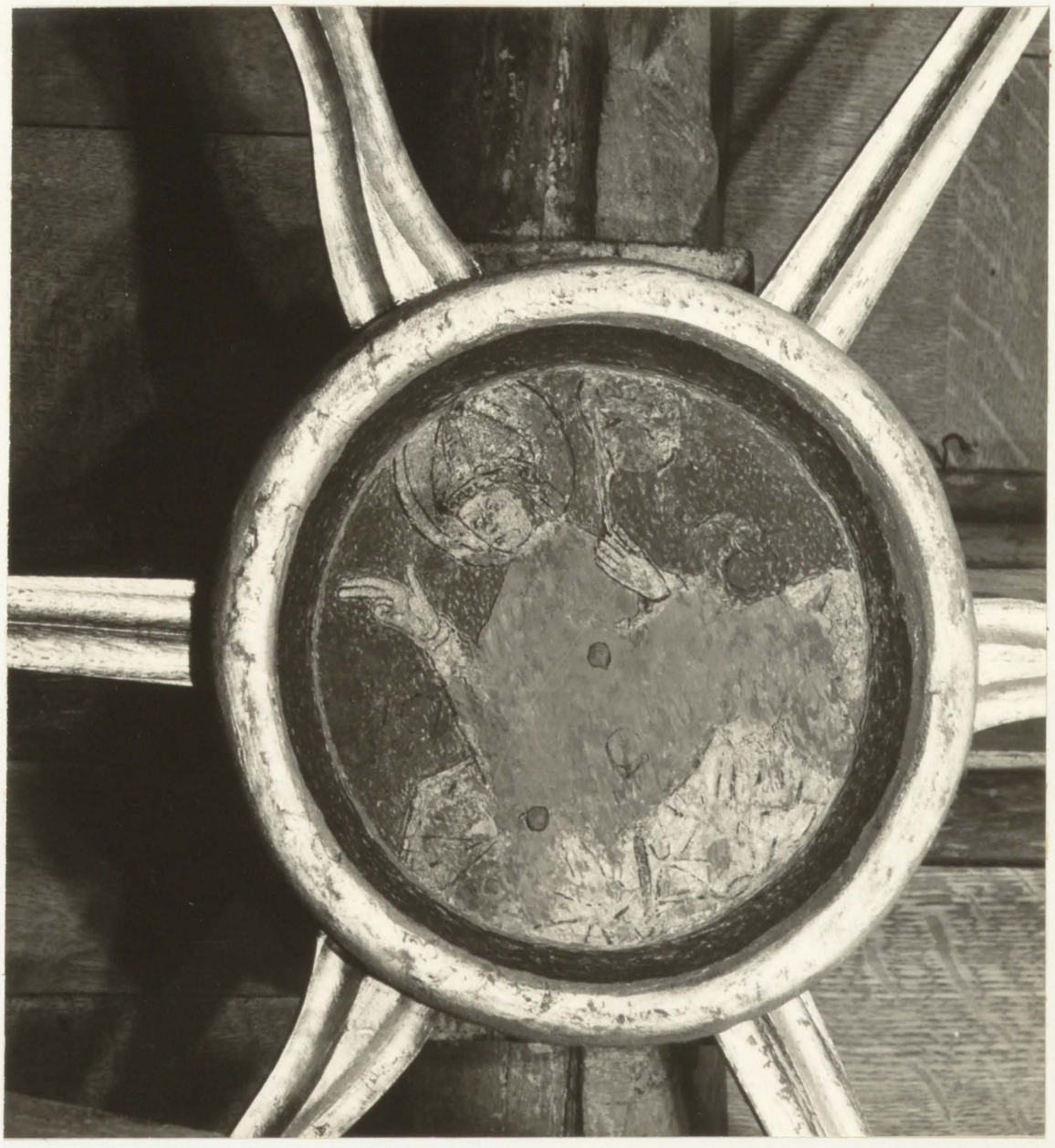
R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
9 BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
BESCHILDERING NOORD-WESTELIJK GEWELFVELD. FOTO: P.ZWART. AUG. '66

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
GEWELFSCHOTEL, VOORSTELLEND EEN CHRISTUSKOP. FOTO: A.v.R. NOV.'65

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
GEWELFSCHOTEL NA RESTAURATIE. FOTO: A.VAN ROOIJEN. NOVEMBER 1965

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
GEWELFSCHOTEL, VOORSTELLEND ST. NIKOLAAS. FOTO: R. C. N. SEPT.'67

Op apart blad geplakt

19-51

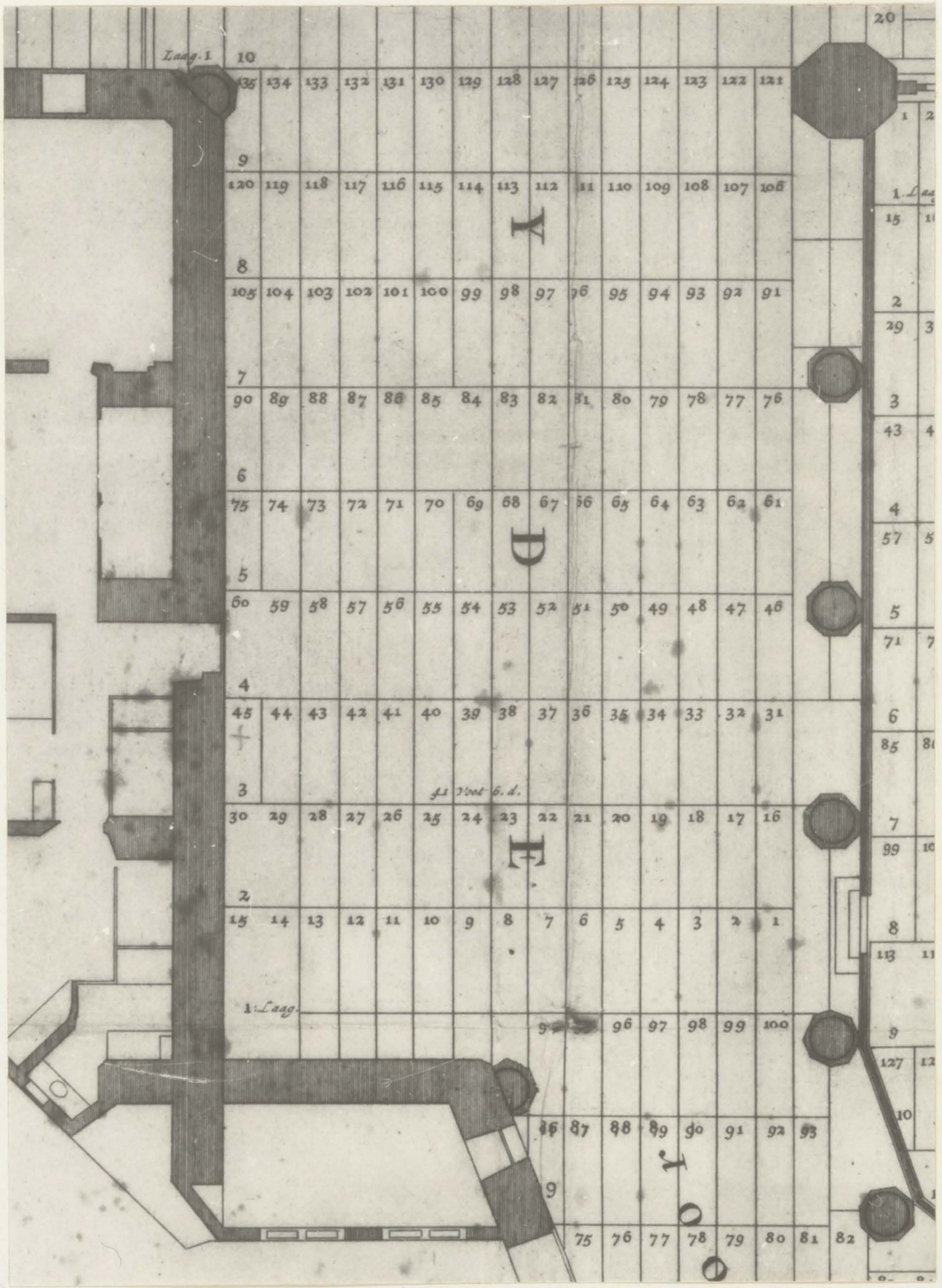
21-53 oost

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
GERESTAUREERDE BESCHILDERING OP DE TREKBALKEN NO 18 - 113 (FOTO LINKS) EN NO 20 - 115 (FOTO RECHTS). FOTOS: R. C. N. NOVEMBER '66

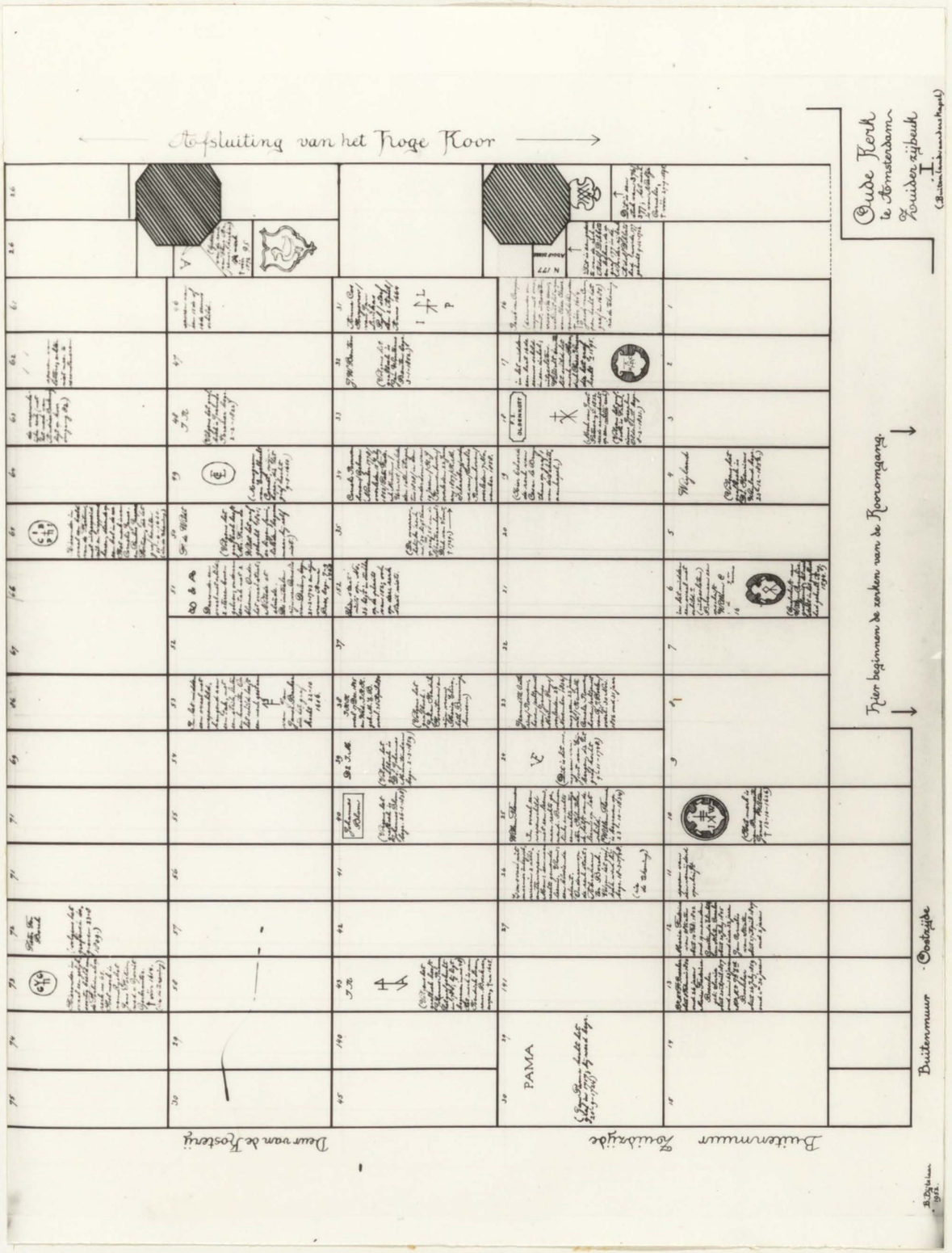
9

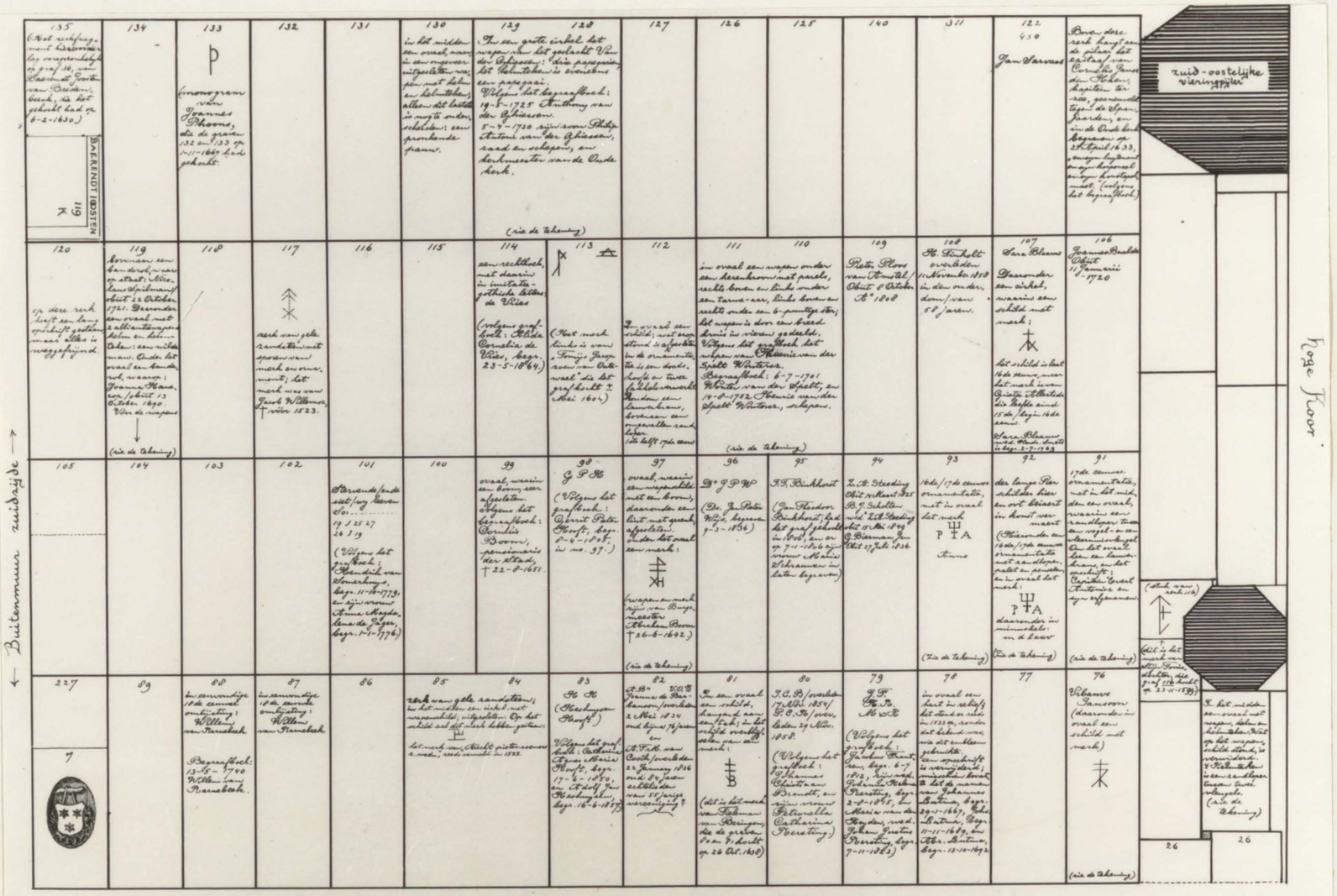
R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
17e EEUWSE BESCHILDERING OP TREKBALKSTOEL NO 19. FOTO: R.C.N.1967

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
DETAIL VAN EEN PLATTEGROND VAN DE OUDE KERK, GRAVURE, VOOR 1707
FOTO: TOPOGRAFISCHE ATLAS GEMEENTELIJKE ARCHIEFDIENST AMSTERDAM

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL. SITUATIE ZERKEN 1952
FOTO: TOPOGRAFISCHE ATLAS GEMEENTELIJKE ARCHIEFDIENST AMSTERDAM

Zuider zijbeuk van de Oude Kerk. (II.)

(Dit is de tweede helft van de Buitenlandvaarderskapel.)

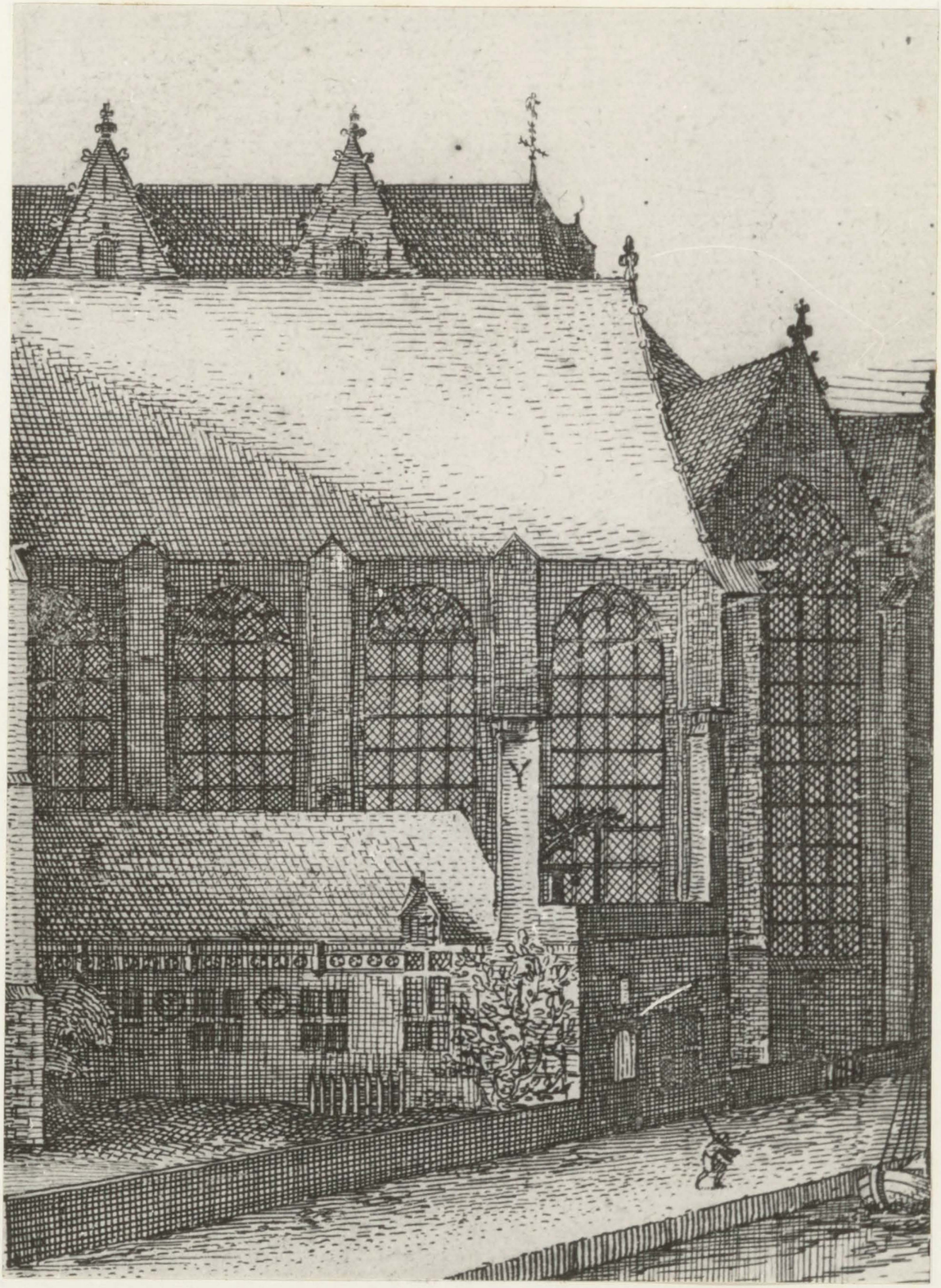

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
WAPENSCHILD, RESTANT GRAFMONUMENT. FOTO: P.ZWART. JUNI 1966

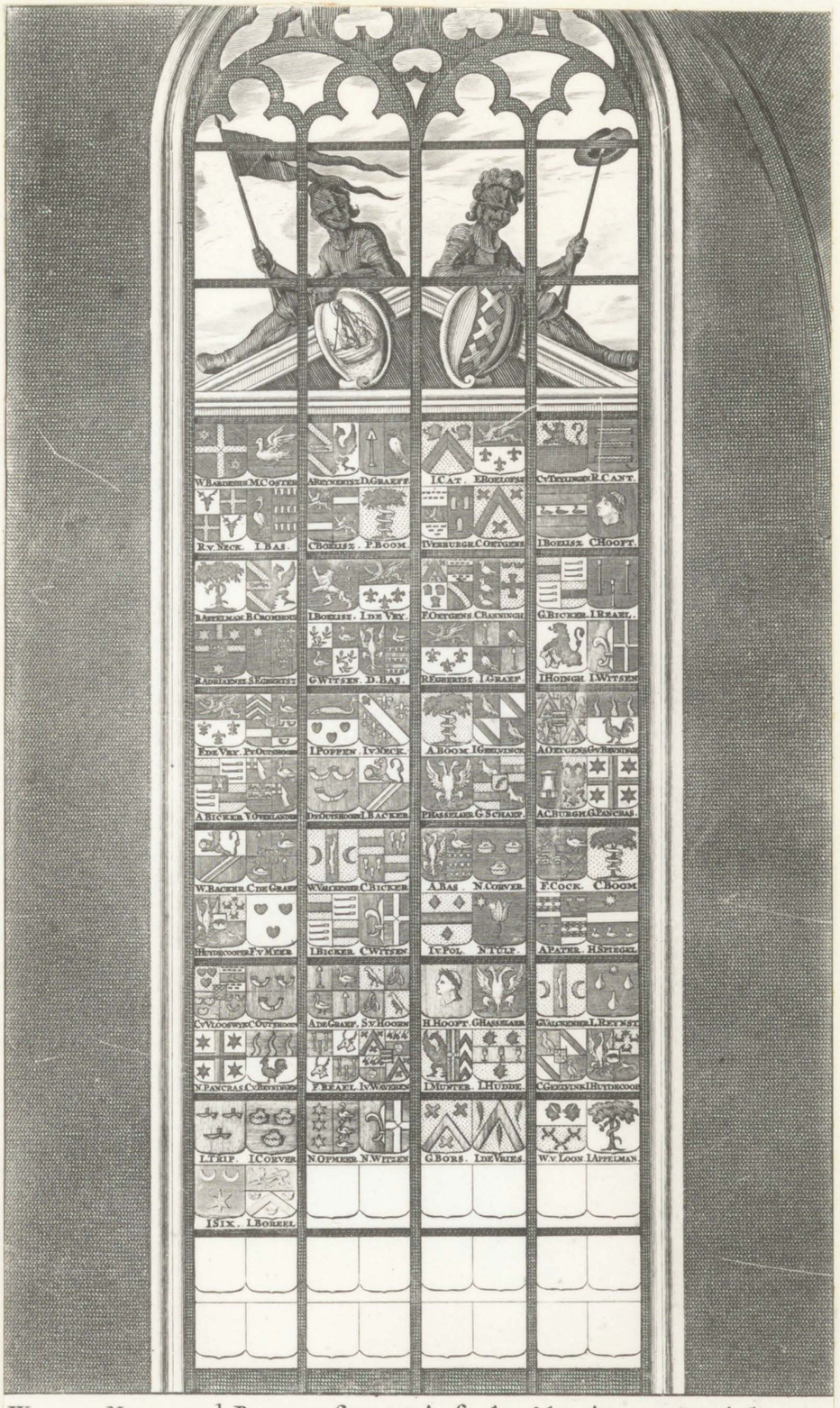

97

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
EPITAAF VAN C.J.DE HAEN.
FOTO: P.ZWART. JUNI 1966

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL. ZUIDGEVEL, DETAIL
VAN EEN GRAVURE DOOR C.J.VISSCHER, (1587-1652).
FOTO: TOPOGRAFISCHE ATLAS GEMEENTELIJKE ARCHIEFDIENST AMSTERDAM

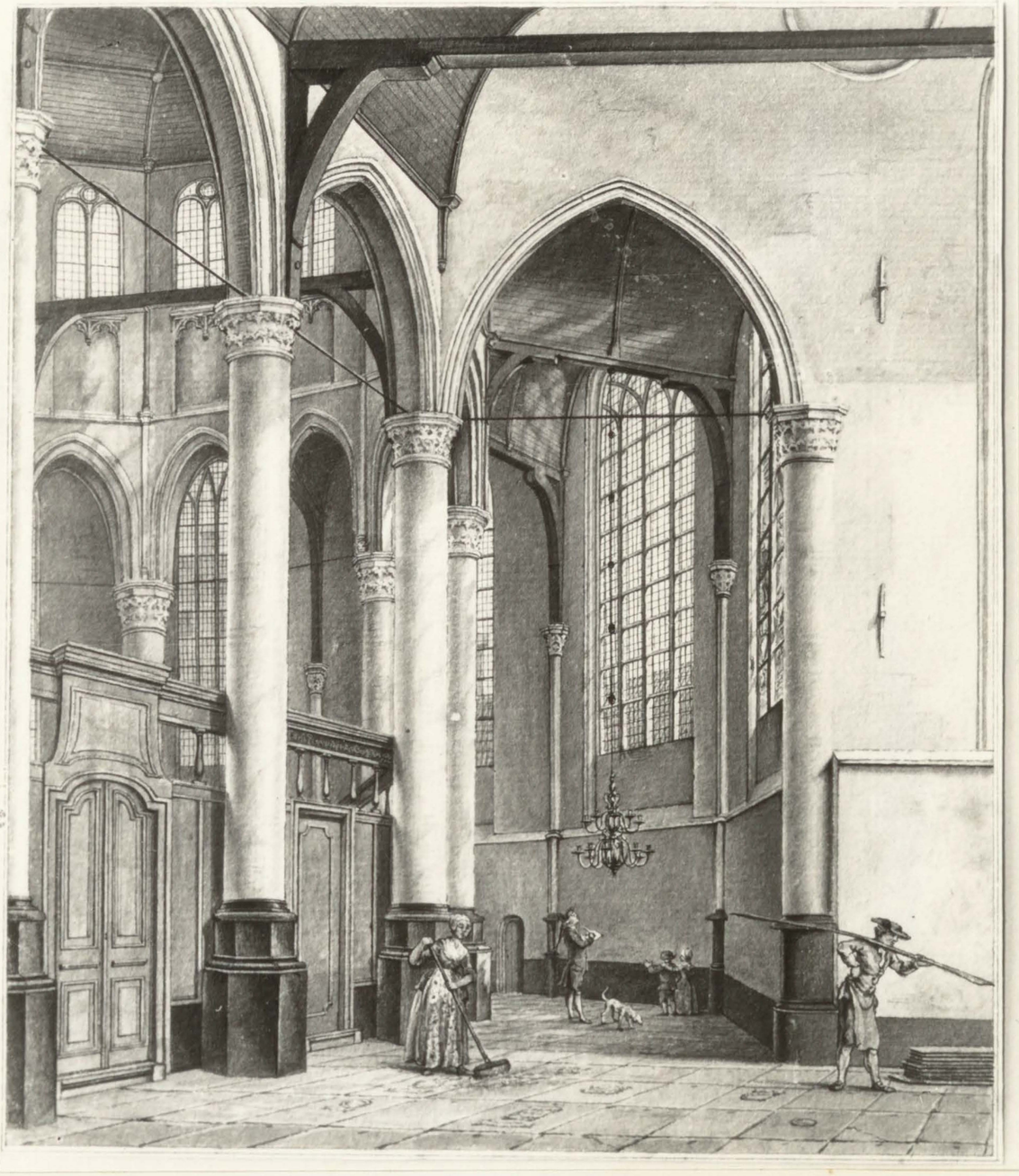

Wapens en Namen van de Burgermeesteren tot Amsterdam sedert Anno 1578. tot heden toe.

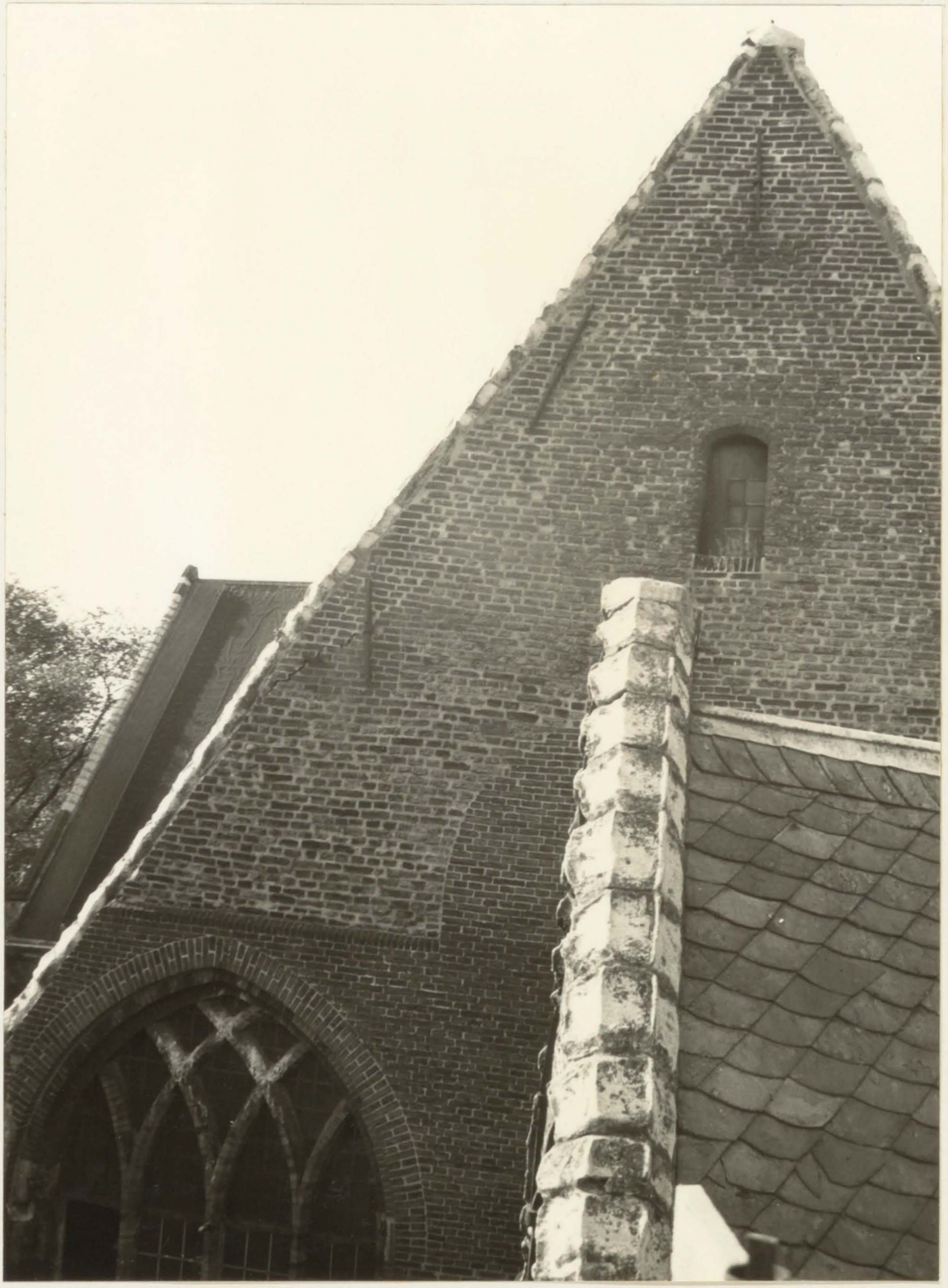
R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL. GRAVURE, 1693.
FOTO: TOPOGRAFISCHE ATLAS GEMEENTELIJKE ARCHIEFDIENST AMSTERDAM

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL. OOSTGEVEL, DETAIL
VAN EEN GEKLEURDE TEKENING DOOR J. DE BEYER, ± 1768?
FOTO: TOPOGRAFISCHE ATLAS GEMEENTELIJKE ARCHIEFDIENST AMSTERDAM

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
INTERIEUR, NAAR AQUAREL VAN H.P.SCHOUTEN, 1786.
FOTO: TOPOGRAFISCHE ATLAS GEMEENTELIJKE ARCHIEFDIENST AMSTERDAM

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
BOVENDEEL OOSTGEVEL.
FOTO: P.POSTMA. JUNI 1963

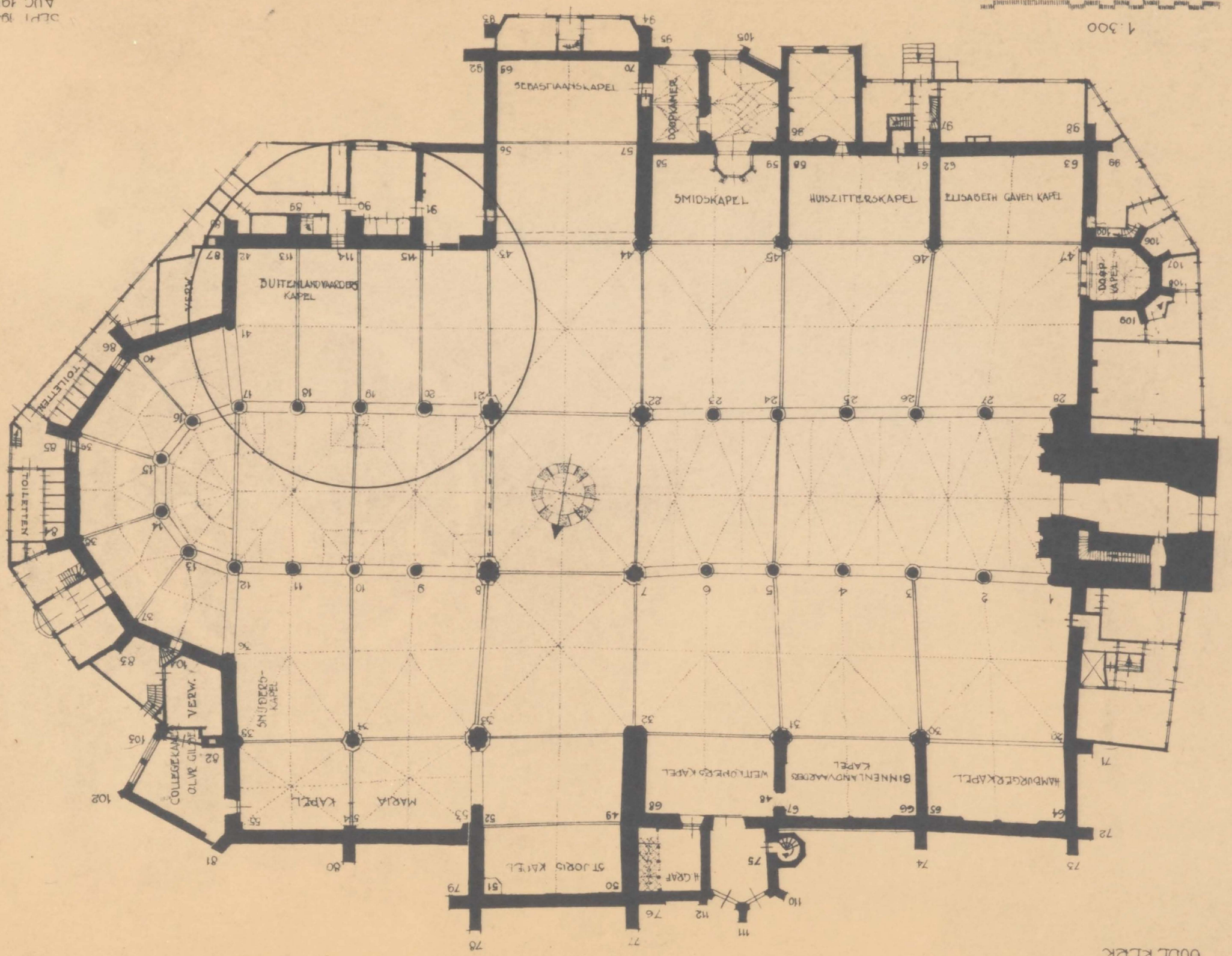
R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
ZUIDGEVEL. FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG. SEPT. 1960

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL. INTERIEUR.
FOTO: LICHTBEELDEN INSTITUUT NO CCL I 80 VOOR 1945

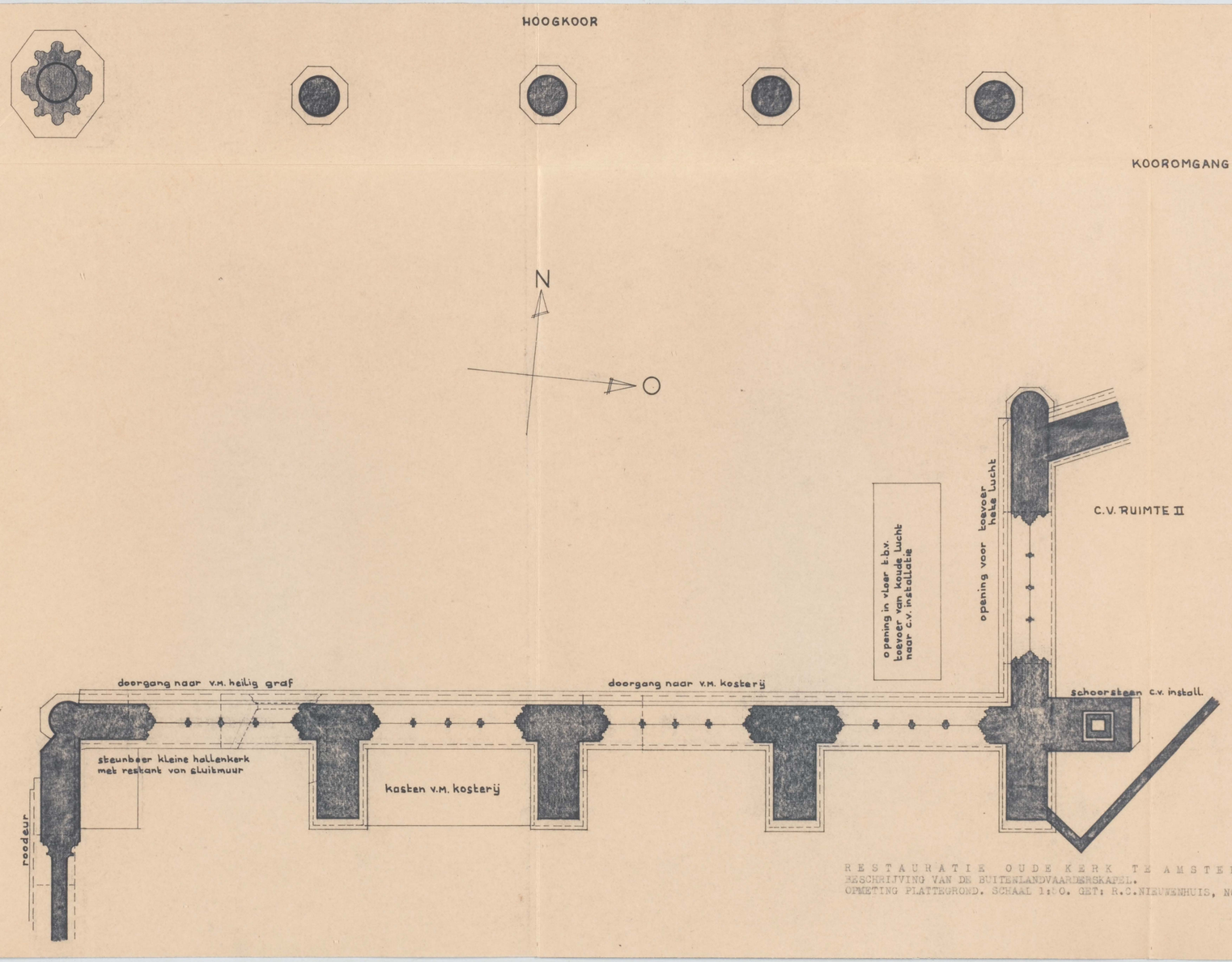
SEPT. 1943
AUG. 1950
NOV. 1955
NOV. 1964

1:300

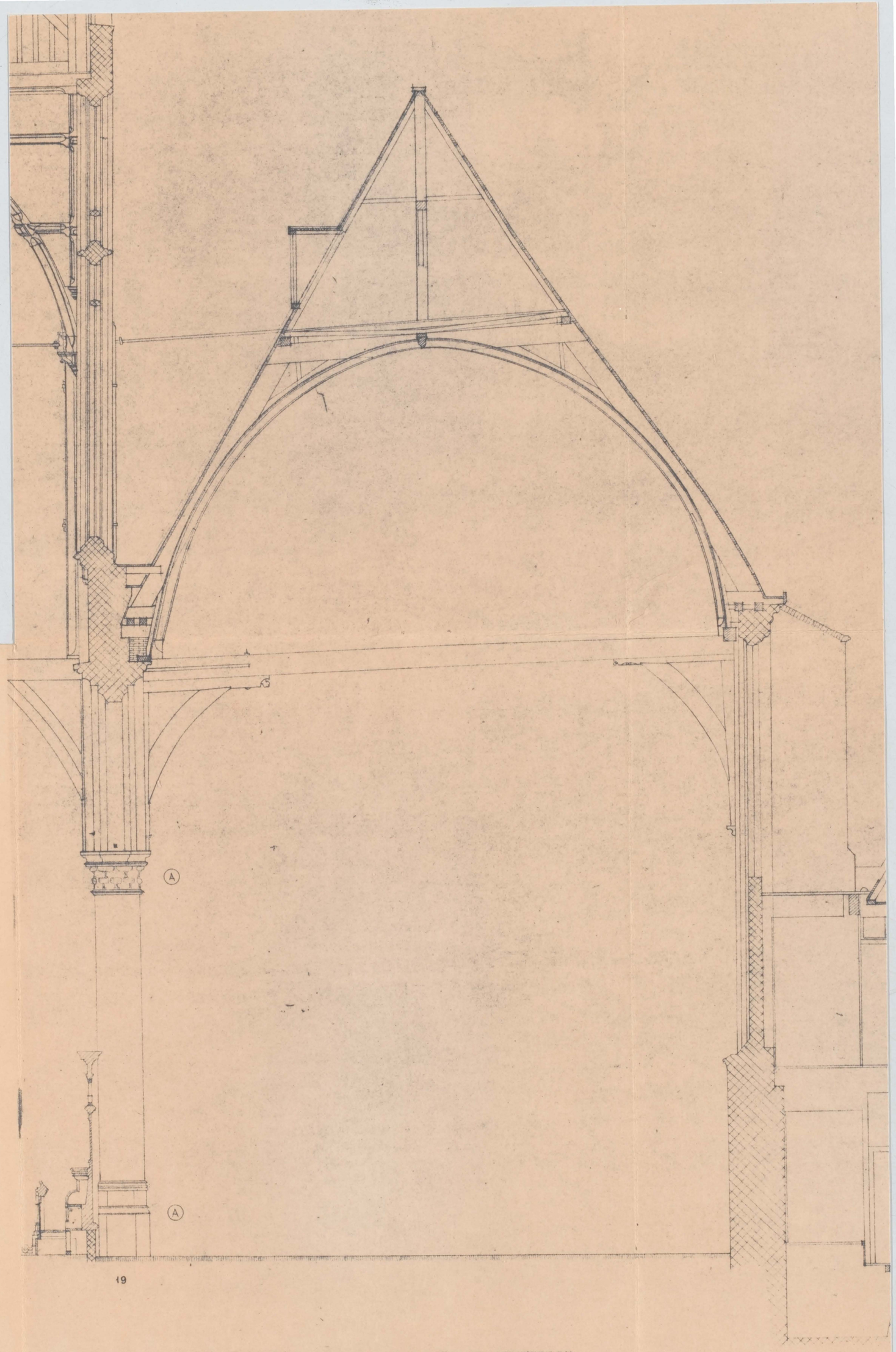

AMSTERDAM
OUDE KERK

BLAD 100

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL.
OPMETING PLATTEGROND. SCHAAL 1:50. GET: R.C.NIEUWENHUIS, NOV. '67

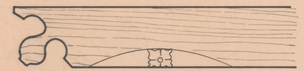

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRUVING VAN DE BUITENLANDVAARDERSKAPEL
DWARSDOORSNEDE SCHAAL 1:50 GET: H.JANSE NOV'51

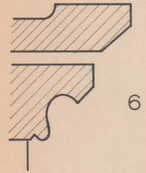

1

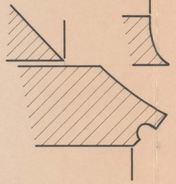

2

3

4

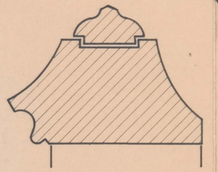

5

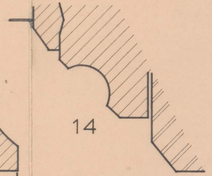

6

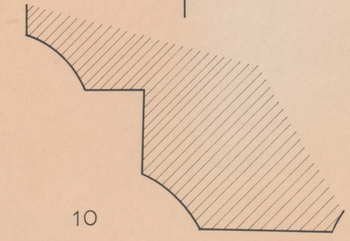

7

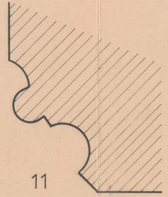
7a

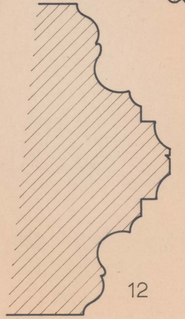

8

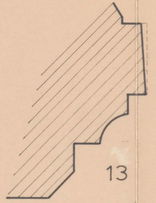

9

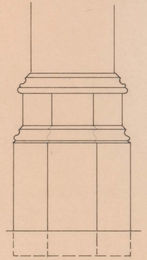

14

10

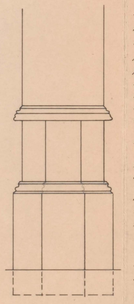

11

12

13

15

16

17

18

1 nok- en gewelfgraatprofiel
2 v.m. muurgraat
3 muurgording
4 beëindiging sleutelstuk
5 afdeklijst noordmuur
6 gootlijst op zuidmuur
7 versnijdingslijst met aanzet slagdorpel binnenzijde
7a overgang waterlijst naar voorzijde steunberen
8 plintlijst zuidmuur
9 afdeklijst topgevel
10 scheibooggeboutmuur
11 scheibooggeboutmuur
12 kantstijl ramen in zuid- en oostgevel
13 kantstijl doorgang naar v.m. Heilig Graf
14 kantstijl rondvenster
15 profilering basement zuilen noordmuur, met aanzicht. gebroken lijnen geven basementhoogte weer vóór verhoging aerenvloer
16 profilering basement muurzuil No. 41, met aanzicht. gebroken lijnen geven basementhoogte weer vóór verhoging aerenvloer
17 abacus boven kapiteelen van zuilen noordmuur
18 abacus boven kapiteel muurzuil No. 41

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING VAN DE BUITENLANDVLAARDINGSKAPEL.
VERZAMELBLAD PROFIELEN, SCHAAL 1:5, 1:20. MET: B.C.N. 21-11-1967

TELMERKEN op onderdelen van de KAPKONSTRUKTIE in de BUITENLANDVAARDERSKAPEL

ONDERDELEN KAPSPANTEN

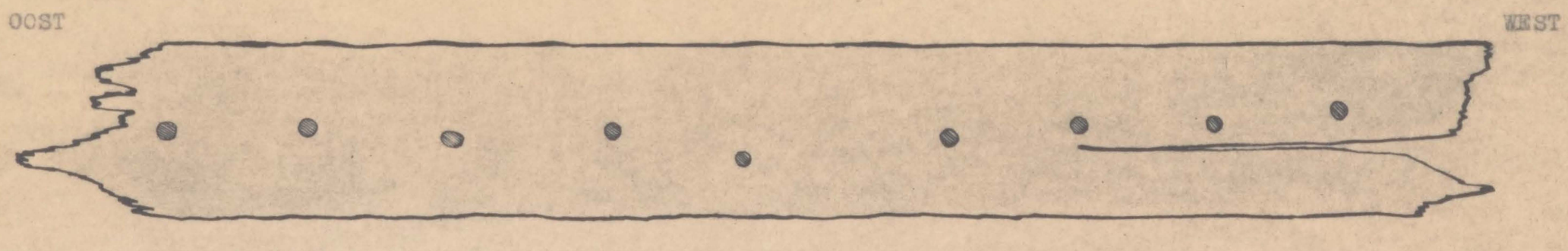
N°	plaats	zuidzijde		standwink	noordzijde	
		spoor	koppelbalk		koppelbalk	spoor
1	naast oostgevel	/	/	/	>	
2	tussen spoor 8 en 9	//	||	//	>>	>>
3	tussen spoor 17 - 18			\\\		
4	tussen spoor 26 - 27			////	>>>>	>>>>

ONDERDELEN SPORENSPANTEN

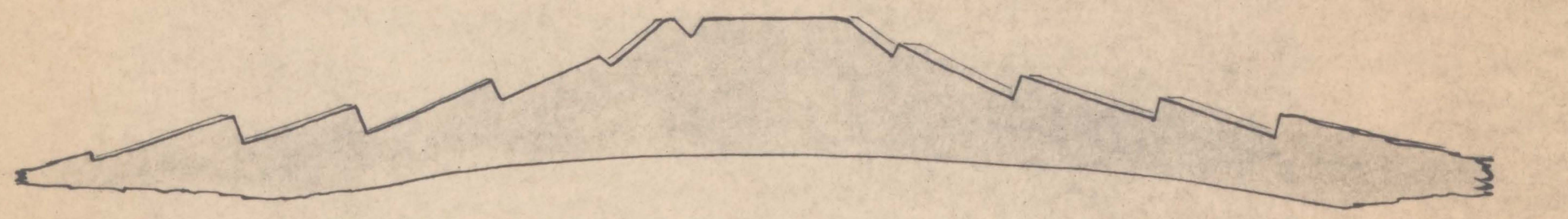
N°	zuidzijde		noordzijde	
	spoor	koppelbalk	koppelbalk	spoor
1	I	I	>	<
2	II	II	<<	<<
3	III	III	<<<	<<<
4	IIII	IIII	<<<<	<<<<
5	V			
6	/\	I\	/<	/<
7	/\\	V//	>>	<<
8	V||	||V	<<X	
9	V|||	V|||	////\	<<<<\
10	X	X	X	X
11	X|			X>
12			//X	
13	X///		X>>>	X>>>
14	||||X	X||||	Y ////	X /////
15	X\	X\	/Y	/Y
16	X//	X//	/X	/X
17	||X			||X
18	X\ |||	X\ |||	X\ |||	|||Y

ONDERDELEN SPORENSPANTEN

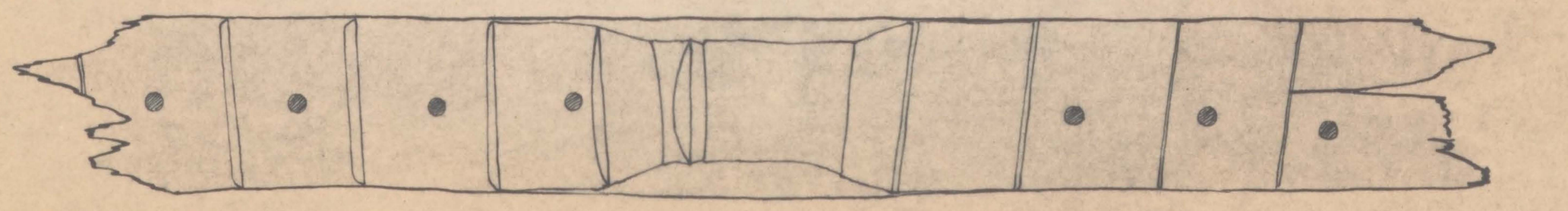
N°	zuidzijde		noordzijde	
	spoor	koppelbalk	koppelbalk	spoor
19	X\ ||||	X\ ||||	X\ ||||	|||| <
20	X	X	X	=
21	X|	X|	X|	X|
22	X||			X||
23	X|||	X|||	X|||	X|||
24	X||||	X||||	X||||	X||||
25	<	L	X	/X
26	X|	X|	X|	X|
27	||X	X||	X||	X||
28	|||L	X||||	X||||	X||||
29	X||||	X||||	X||||	X||||
30	X	X	X	X
31				/X
32	X||	||X	||X	X||
33	X|||	X|||	X|||	X|||
34	||||X	X||||	XX|||	XX||||
35	X|	X|	X|	X|
36	||	X|	X|	X||

BOVENAANZICHT IN SITUATIE

ZIJAANZICHT

ONDERAANZICHT

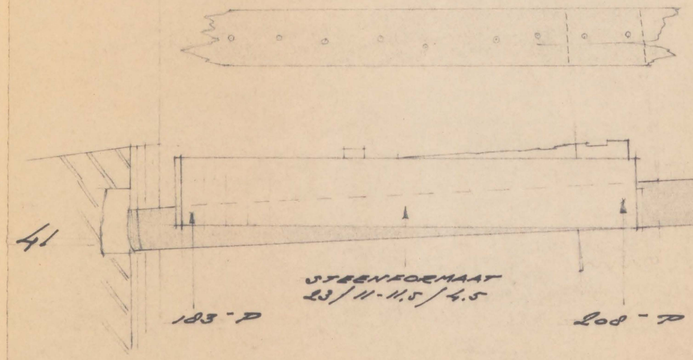
R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
OPGEGRAVEN BALK IN BUITENLANDVAARDERSKAPEL, GEVONDEN NAAST VERMOEDELIJKE ALTAARFUNDERING; SCHAAL 1:10, GET:A.v.R. 28-3-'64

III

42

VERSNUDINGEN

PLAAT B IS NOG OP HET WERK AANWEZIG, MAAR NIET MEER IN SITUATIE, WORDT NOG NADER OPGEMETEN. GROOTSTE LENGTE 301, DIKTE ± 7/14.5 CM

DEZE BALK A (ZIE BIJGAANDE TEKENING SCHAAL 1:10) LAG LOS IN DE GROND, ZONDER VERBINDING MET PLAAT B EN ZONDER BELASTING.

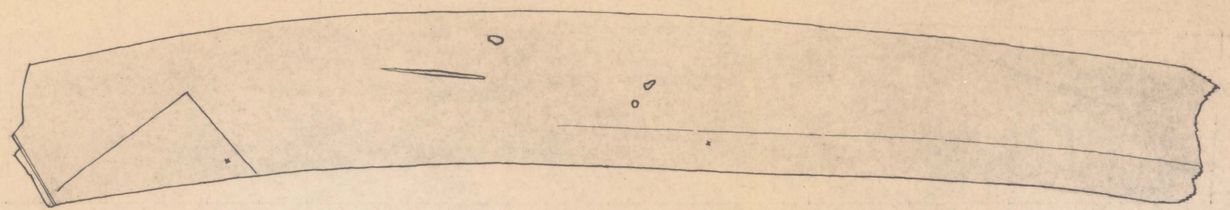
BALK C IS NOG ± 2 NEKEN IN SITUATIE AANWEZIG HET BELASTENDE METSELWERK IS VERWIJDERD. AFMETING ± 24 x 24 CM, DE LENGTE IS NIET BEKEND. WAS OPGELEGD OP PLAAT B

P IS BOVENKANT ZERKENULOER BIJ MUURZIJL 41

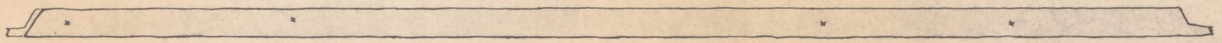
II

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
SCHETS-OVERZICHT ONTGRAVING BUITENLANDVAARDERSKAPEL
SCHAAL 1:20, GET: A. VAN ROOIJEN, 7-4-'64

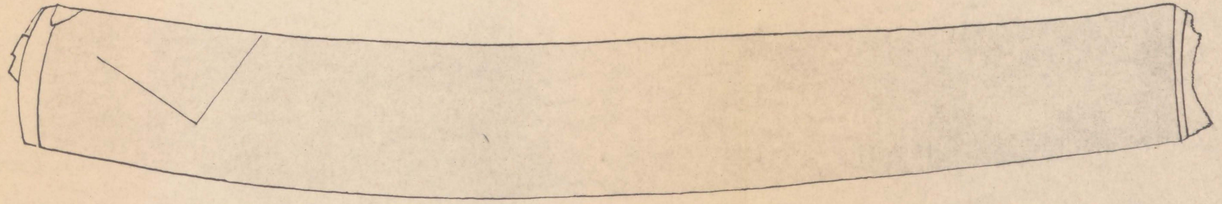
NOORD ZUID

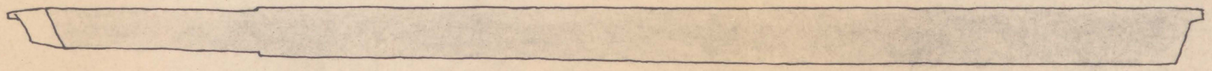
BOVENAANZICHT IN SITUATIE

AANZICHT RONDE KANT

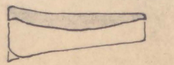
ONDERAANZICHT

AANZICHT HOLLE KANT

AANZICHT NOORDKANT

AANZICHT ZUIDKANT

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
OPGEGRAVEN PLAAT (B) IN BUITENLANDVAARDERSKAPEL, MAAKT DEEL UIT
VAN VERMOEDELIJKE ALTAARFUNDERING; SCHAAL 1:10,GET:A.v.R,9-4-64

AMSTERDAM
OUDE KERK

1.300

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 15 m

MEI 1966 AR
APRIL 1967 RCN

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BUITENLANDVAARDERSKAPEL

B. BESCHRIJVING VAN DE RESTAURATIE

BESCHRIJVING VAN DE RESTAURATIE

In oktober 1962 werd een aanvang gemaakt met herstelwerkzaamheden aan de noordzijde van de kap, buitenwerks. Het noordelijk dakvlak werd van een nieuwe bebording voorzien, de dakkapellen gerepareerd en in de zakgoot tussen de kap van de Buitenlandvaarderskapel en de zuidmuur van het Hoogkoor nieuwe liggers en een gootbodem aangebracht. Vervolgens werden de dakkapellen en de zakgoot met lood van resp. 30 en 40 ponds bekleed. Het noordelijk dakvlak tenslotte werd met Rijnlandse leien gedekt, met welke werkzaamheden de restauratie aan de noordkant in september 1963 gereed kwam.

In het voorjaar van 1963 werden langs de oostmuur, de zuidgevel en langs de muren in het interieur van de kapel steigers opgebouwd. Het gevelwerk kon nu aan een nauwgezet onderzoek worden onderworpen.

Het muurwerk onder de bakstenen waterlijst in de oostgevel was door een kastenwand in het huisje O. Z. Voorburgwal no. 74 aan het oog onttrokken en met pleister- en witsellagen bedekt.

Het wapenraam bezat een onderdorpel en kantstijlen die evenals de waterlijst met harde paarse baksteen waren opgetrokken. Dit metselwerk vertoonde geen enkel verband met het aangrenzende, dat nog tot het oorspronkelijke werk moet worden gerekend. In de kantstijlen waren op enkele plaatsen natuurstenen blokjes aangebracht, waarin duimen zaten verankerd. Vóór de verwijdering van het burgemeestersglas in het begin van 1945 waren hier beschermingsramen aan opgehangen van een soort metalen roosterwerk. De tussenstijlen en de vorktracering bestonden uit machinale, in profiel gezaagde baksteen. (Foto nr. 24)

Ter hoogte van de top van het wapenraam bestond de oostmuur uit dezelfde paarse steen als waarmee ook de kantstijlen van dat raam waren opgetrokken. Genoemd metselwerk werd boven het raam door een rollaag van dezelfde steensoort afgedekt, terwijl het metselwerk oostelijk van dit raam hoger was doorgevoerd en een cirkelvorm bezat. Het metselwerk in de topgevel was nog grotendeels origineel, doch vertoonde op verschillende plaatsen scheuren. Het voegwerk had zo sterk van inwatering te lijden gehad, dat een groot deel van het metselwerk los op elkaar stond.

Dit oude werk sprong boven de rollaag enkele centimeters terug. Een en ander moet een in het begin van de 18de eeuw uitgevoerde herstelling zijn, bij welke gelegenheid het muurwerk te lood werd opgemetseld en zo enkele centimeters voor het oude, een weinig achteroverhellende gevelvlak kwam te liggen.

De ledesteen afdeklijst was dermate verweerd, dat van enige profilering weinig was overgebleven. Het noordelijk schouderstuk werd afgedekt door een betonplaat, terwijl de voorzijde van het schouderstuk slechts op één plaats met twee boven elkaar staande blokken ledesteen was bekleed.

Van de steunbeer die tegen de oostmuur stond, was van het benedendeel een hoek afgehakt. De voorzijde van de beer was met gobertanger opgetrokken. De beer bezat nog een groot deel van z'n originele, natuurstenen zadeldakvormige afdekking.

Hoewel in de hoek, gevormd door de steunbeer en het muurwerk naast de kantstijl van het raam, een schoorsteen heeft gestaan, bleek dat deze na verwijdering, die tussen maart 1961 en augustus 1962 plaats vond, geen schade in de vorm van roet te hebben achtergelaten in het aangrenzende metselwerk.

Omdat handhaving van de bestaande topgevel niet verantwoord bleek, werd besloten om de gevel in z'n geheel tot aan de top van het wapenraam te slopen, welk werk in het voorjaar van 1963 zijn beslag kreeg. Allereerst werd de natuurstenen afdekking verwijderd. Ter plaatse van het door de paarse steen gevormde cirkelvormige muurvlak kwamen na verwijdering van de buitenste laag baksteen de resten van een roosvenster te voorschijn. Slechts de verweerde tufsteen omlijsting met aanzetten van een tracering resteerden. De omlijsting bleek bovendien dermate beschadigd, dat aan herplaatsing niet kon worden gedacht. Vervolgens werden de kantstijlen van het wapenraam, de onderdorpel, de bakstenen versnijdingslijst en ander incidenteel voorkomend vals metselwerk gesloopt.

De ruimten van Huisje no. 74 bij de oostmuur van de kapel werden bestemd om er een centrale verwarmingsinstallatie in onder te brengen. Om de warme lucht de kerkruimte in te stuwen is een opening in de muur, beneden de versnijdingslijst, gehakt. In de opening is een natuursteen kozijn gesteld.

Om de verbrandingsgassen af te voeren werd een schoorsteen opgetrokken ter plaatse van de tegen de oostmuur staande steunbeer, waarvoor de steunbeer grotendeels is gesloopt.
Het uiterlijk van de schoorsteen werd aangepast aan het karakter van de kerk, doch door gebruik te maken van een afwijkende baksteenkleur, in dit geval rood, werd hij als een latere toevoeging zichtbaar gemaakt.

Inmiddels werd een geheel nieuw gehakte waterlijst van domroy geplaatst, die kon worden gerekonstrueerd aan de hand van de hiermee corresponderende lijst in de zuidgevel waarvan restanten waren gevonden. Daarna werden onderdorpel, kantstijlen van het wapenraam en de omlijsting van het roosvenster gesteld, alles in natuursteen.

De profilering van de kantstijlen van de vensters in de zuidgevel werd als voorbeeld genomen voor die van de te plaatsen kantblokken van het wapenraam.

Als laatste werd de topgevel opgetrokken en afgedekt door een natuurstenen lijst, die met hogels werd bezet en door een fiaal bekroond.
De afdeklijst was, zoals reeds is vermeld, dermate aan verwering onderhevig geweest, dat alles wat kon wijzen op een vroegere aanwezigheid van hogels was verdwenen. Aan het aantal weergegeven hogels, voorkomend op de besproken gravure van Visscher, acht stuks, en op de tekening van De Beyer, eveneens acht, kon niet te veel waarde worden gehecht, zodat proefondervindelijk het juiste aantal moest worden bepaald. Er werden 15 hogels geplaatst.

Eind 1965 werden de middenstijlen en de traceringen van het wapenraam en roosvenster geplaatst. De tracering van het wapenraam kon worden gerekonstrueerd aan de hand van de tracering die werd afgebeeld op een gravure, opgenomen in de beschrijvingen van Commelin en Wagenaar. De tracering van het roosvenster werd ontworpen aan de hand van fragmenten ter plaatse gevonden, terwijl het ontbrekende deel werd overgenomen van het roosvenster in de sluitgevel van de Snijderskapel, de pendant van de Buitenlandvaarderskapel aan de noordzijde van het Hoogkoor.

Het grootste deel van de zuidgevel werd, tot aan de sloop van de kosterij in het voorjaar van 1965, door deze aanbouw aan het oog onttrokken. Om een indruk van de toestand van het muurwerk te krijgen op de plaats waar de kosterij tegenaan sloot, raadplege men de 'beschrijving van de Kosterij' door A. van Rooijen.

De kosterij sloot ter hoogte van de derde afzaat met een platje tegen de zuidmuur aan. De vier ramen waren tot iets boven dit platje dichtgemetseld. Uitgezonderd het tweede raam vanaf de oostgevel bezaten de vensters hun oorspronkelijke, zij het sterk verweerde, kantstijlen van ledesteen. De kantstijlen van het tweede raam waren van harde paarse baksteen, met welke steen ook de raamvullingen waren opgetrokken. In de beglazing was het jaartal 1902 aangebracht, in welk jaar ook de uit gezaagde, machinale baksteen bestaande middenstijlen en vorktraceringen moeten zijn geplaatst.

De steunberen waren boven de tweede waterlijst nog vrij gaaf. De natuurstenen bekleding aan de voorzijde van de beren was verweerd, doch niet in zo'n hoge mate, dat vervanging noodzakelijk zou zijn. Geen van de vier contreforten echter bezat nog zijn originele afdekking, zoals die op de tegen de oostgevel staande steunbeer nog wel te zien was. De beren werden door bakstenen lessenaarvormige dakjes afgedekt. (Foto nr. 25)

Over de gehele gevel lag een nogal verweerde natuurstenen goot, die uit twee gedeelten bestond.
De goot was door een met lood beklede grenehouten exemplaar verhoogd.

In het begin van 1965 werden de goten, de steunbeerbeëindigingen en de raamvullingen met de traceringen gesloopt. Tijdens de sloopwerkzaamheden aan de raamvullingen werden restanten van bakstenen middenstijltjes gevonden, die onder de vrijstaande stijlen stonden. De ingemetselde stijltjes waren echter met een in het begin van de 18e eeuw voorkomende baksteensoort opgetrokken.

Inmiddels was plaatselijk voorkomend slecht metselwerk verwijderd en werden de kantstijlen geslecht; begonnen werd met de meest oostelijke, waarna geleidelijk werd opgeschoven in de richting van het westen. Deze volgorde werd ook aangehouden bij het opnieuw optrekken van de vensters.

Door al deze ingrijpende werkzaamheden kon het inwendige van de muur worden onderzocht. Het bleek, dat over de gehele lengte van de zuidmuur tijdens de bouw van de kapel kettingankers waren aangebracht, op verschillende plaatsen boven elkaar; door de ankers aan de ter plaatse van de vensters aangebrachte brugstaven te koppelen konden deze ononderbroken over de volle lengte van de gevel doorlopen. De kettingankers in de oostgevel sloten aan op de ankers in de zuidgevel en werden vervolgens gekoppeld aan de daarmee korresponderende ankers in de sluitmuur van de Kooromgang.
Een en ander was kennelijk bedoeld om de gevels, vlak naast de gracht staande, voor eventuele afschuiving in de richting van die gracht te behoeden.
Aangezien door roestvorming van de kettingankers het aansluitende metselwerk uit elkaar werd gedrukt, besloot men de ankers radikaal te verwijderen. Men ging van de veronderstelling uit, dat de afschuiving van de muren nu wel te verwaarlozen was. Wanneer dit tòch wel het geval zou zijn, dan konden de tamelijk elastische muren een geringe verschuiving toch wel opnemen, zonder te scheuren.

De zuidmuur, die beneden de tweede versnijding was afgehakt, werd vanuit de fundering weer op de volle dikte gebracht. Het plint kreeg weer een natuursteen afdeklijst met vellingkant zonder overstek. Dit werk werd in april 1965 begonnen.

De tweede waterlijst werd hersteld in domroy aan de hand van gevonden fragmenten.
Het meest oostelijke raam werd het eerst hersteld; de slagdorpel, kantstijlen en montans werden van domroy gemaakt. Aan de binnenzijde konden enkele nog gave oorspronkelijke stukken van ledesteen worden geplaatst. Daarna werden de andere drie ramen op gelijke wijze hersteld, werkende van oost naar west.

In oktober 1965 werd de natuursteen goot geplaatst met gebruik van een aantal oude stukken.

Vanaf november van hetzelfde jaar werd de gevel gevoegd en de montans en traceringen geplaatst.
Het model van de traceringen is ontleend aan de gravure van Visscher, waar alternerend twee enigszins verschillende vormen zijn weergegeven.
Bij de plaatsing is blijkbaar een vergissing gemaakt, wel is het alterneren gevolgd maar de traceringen zijn onderling verwisseld.

Eind 1965 en begin 1966 werden de vensters met glas in lood, kwaliteit Cordelé, tinten D en F, dichtgezet. Te zelfder tijd kon het, in het atelier van Bogtman te Haarlem gerestaureerde burgemeestersglas worden geplaatst, dat ongeveer 20 jaar lang was opgeborgen geweest.

Eind 1966 werden de natuursteen afdekkingen op de steunberen gezet. De beëindigingen werden ontworpen door onderlinge vergelijking te trekken tussen:

a) de sterk verweerde afdekking van de tegen de oostmuur van de kapel staande steunbeer;
b) de globale weergave van de afdekkingen op de gravure van Visscher;
c) de thans nog bestaande afdekkingen van de steunberen van de N.H. kerk te Monnikendam, welke kerk veel punten van overeenkomst bezit met de Oude Kerk. De Oude Kerk moet aan het einde van de 14de eeuw sterke overeenkomst hebben vertoond met de kerk te Monnikendam zoals wij die nu nog kennen.

Voor de centrale verwarmingsinstallatie moest niet alleen het gat in de oostmuur worden gehakt, maar ook in de daarvoor liggende vloer voorzieningen worden getroffen. Om de koude lucht uit de kerk te zuigen is onder de zerkenvloer een kanaal gemaakt met een rooster aan de voet van de oostwand en een rooster in het Hoogkoor. Bij de ontgraving van dit kanaal werd op ongeveer 2,50 m beneden de zerken een eikehouten balk aangetroffen, lang 2,55 m en een grootste doorsnede van 0,24 x 0,30 m. De balk was gekromd en grof uitgetand, met resten van deuvelverbindingen. (Tek. nr. 6, A)
Op hetzelfde niveau werd in de grond een lichte fundering aangetroffen, rustend op een eveneens iets gekromde balk van eikehout, met een doorsnede van circa 0,24 x 0,24 m. (Tek. nr. 7, balk C) Het ene einde was opgelegd in de kerkmuur, het andere viel buiten het opgravingsgebied. Op deze plaats werd de balk afgezaagd en daar deze van weinig belang was, van het werk afgevoerd.
Iets dieper kwam een zware plaat voor de dag, lang 3,01 m, breed ongeveer 0,40 m, en een dikte die verloopt van 7 tot 14,5 cm. (Tek. nr. 8, B). Balk C was hierop opgelegd. Balk A is door een misverstand in drie stukken gezaagd en na opmeting van het werk afgevoerd. Balk B bleef behouden en werd voor conservering naar het Rijksmuseum te Schokland gezonden. Ketelhaven?
De balken, die afkomstig lijken van een schip, hebben deel uitgemaakt van het Sacramentsaltaar, dat op deze plaats vroeger stond opgesteld. Het altaar werd voor het eerst vermeld in 1416.

In het interieur van de kapel werden de muren van pleister- en witsellagen ontdaan. Bij de oostelijke kantstijl van het meest oostelijke raam werden op de onderste pleisterlaag wit geschilderde voegen aangetroffen die soms wel en soms niet accordeerden met de voegen van de natuursteen kantblokken.

Na ontpleistering van het muurvlak onder het derde raam vanaf de oostgevel, werden twee vertikale bouwnaden aangetroffen op 1,29 m van elkaar. De linker naad werd op 1,60 m boven de zerkenvloer oversneden door een horizontaal gemetselde klamplaag waarvan het rechte uiteinde samenviel met de rechtse bouwnaad, die daarboven echter nog 0,54 m verder liep.
Op 0,28 m van de kerkvloer bevond zich een ijzeren duim, zonder stift en zwaar verroest, precies in de bouwnaad. Een overeenkomstig gat werd gevonden op 1,21 m boven de vloer.
Bij het doorhakken van de anderhalfsteens dikke vulling tussen de bouwnaden, gemetseld van een zeer onregelmatig formaat, namelijk $20\frac{1}{2}/22\frac{1}{2}$ x $10\frac{1}{2}/11\frac{1}{2}$ x $4\frac{1}{2}$/5,2 cm, werd een ruimte gevonden die blijkens de muffe lucht lang was afgesloten geweest. De ruimte was gevuld met los puin, bedekt met een dikke laag stof.
Het bevatte de volgende fragmenten:

een gele baksteen van 18,5 x 9,5 x 4,2 cm,
een rode, 23 x 11,5 x 5,2 cm, met een ingekapte sponning, mogelijk voor een deur, maar niet gebruikt,
een stuk leipan (dik 1,5 cm) met aan twee zijden een afgeschuind nokje,
een paar stukjes geelbruin, donkerbruin en groen geglazuurde plavuis, dik 2,5 cm,
een stuk van een ledesteen montant, met een vlakke voorkant ter breedte van 3,9 cm,
een glasscherfje met grisaille (dik 2,5 mm),
een stuk blank groen glas, met kleine luchtbelletjes.

Na het doorhakken van de muur werd achter in de vrije ruimte een stuk houten schotwerk gevonden, behorend bij een kast. Deze kast bevindt zich achter de kasten tussen de steunberen 90 en 91. (Beschrijving van de kosterij door A. v. Rooijen, blz. 5 en 6).
De ruimte tussen de bouwnaden in de muur van de kapel had geen gemetselde overspanning, maar was uitgehakt. Na de onderzoekingen werd de nis geheel dichtgemetseld.

Onder het meest westelijke raam werd in het muurwerk een dichtgemetselde doorgang gevonden met een natuursteen kozijn. De vulling werd verwijderd, over de doorgang werd een gemetselde ontlastingsboog geslagen, en het natuursteen kozijn hersteld.

In 1906 waren de pilaren reeds ontpleisterd, zodat alleen de basementen die onder een bruin-groene laag ook nog door een teerlaag waren bedekt, moesten worden schoongebikt. De pilaren, scheibogen, afdeklijsten boven de noordgevel en de versnijdingslijsten bevonden zich in zo'n goede staat, dat ze slechts plaatselijk door nieuwe blokken moesten worden vervangen. De zuilen behoefden in het geheel niet te worden hersteld.
Al het natuursteen bleef in zicht. De pleisterlaag die opnieuw op de muren werd aangebracht, uitgezonderd het gedeelte beneden de versnijdingslijst, welk muurvlak eerst zal worden gepleisterd wanneer de kapel geheel is ontruimd, werd samengesteld uit $2\frac{1}{2}$ delen heidezand en 1 deel kalk.

In 1964 werd ter hoogte van de beide kapvoeten de gewelfbeschieting verwijderd en de bebording van de kapvoet aan de zuidzijde gesloopt.

Boven de derde kolom vanaf het oosten werd in de kapvoet een plankje gevonden met het opschrift: 'pieter Star 1843'.

De kapvoet werd aan een nauwgezet onderzoek onderworpen, omdat op deze plaatsen veelvuldig lekkages optraden. Het bleek dat een groot gedeelte van de blokkeels, kreupele stijlen en muurplaten sterk door vocht waren aangetast, zodat vervanging noodzakelijk was, met welk werk direkt werd begonnen. Alle muurgordingen aan de noordkant en de gording over de meest westelijke travee van de zuidgevel moesten door nieuwe worden vervangen.
Verder werden de benedengedeelten van enkele gewelfgraten en een deel van de kilkeper afgezaagd en nieuwe stukken aangelast.

Het schraagbeeld, voorstellend Jacobus Major, was aan de muurzijde door vocht verteerd en door insektengangen uitgehold. Van het beeld werd, na van z'n plaats te zijn gehaald, de achterkant verwijderd en op de oorspronkelijke dikte teruggebracht door een oud-eiken plank aan de balk vast te lijmen.

De gewelfbeschieting was op vele plaatsen tijdens vroeger uitgevoerde herstellingen met grenehouten planken gerepareerd. Al deze stukken werden door eikehouten delen vervangen. Aan alle gewelfschotels werden stralen gezet.

Veel werk gaf het herstellen resp. vervangen van onderdelen van de trekbalken en hun stoelen, die ter plaatse van de muren erg door vocht hadden geleden.
De gehele westelijke balk met beide stoelen was van grenehout.
De sleutelstukken van de jukken eindigden in ojiefs. Balk en stoelen werden door eikehouten exemplaren vervangen. De sleutelstukken kregen dezelfde profilering als die van de oorspronkelijke stukken elders in de kapel aangetroffen.
Aan de tweede balk vanaf het westen moesten nieuwe laseinden worden gemaakt. Op het korbeel van de noordelijke trekbalkstoel na, moesten de jukken geheel door nieuwe worden vervangen. Ze hadden aanzienlijk van vocht te lijden gehad. Bovendien waren beide muurstijlen en het sleutelstuk van het zuidelijke juk niet van eike- doch van grenehout.
De volgende trekbalk kon geheel en van de beide jukken de korbeels worden gehandhaafd. De rest werd door nieuwe onderdelen vervangen.
De meest oostelijke trekbalk, de beide korbeels en het sleutelstuk van de zuidelijke stoel bleken in goede staat, zodat alleen de beide muurstijlen en het sleutelstuk van de noordelijke trekbalkstoel nieuw moesten worden gemaakt.

Om transport van goederen vanuit de kerk naar de zolder boven de kapel mogelijk te maken, werd in het zuid-oostelijk gedeelte van het gewelf een hijsluik gemaakt.

Het gehele zuidelijke dakvlak tenslotte werd van een nieuwe bebording voorzien en in juni 1966 met Rijnlandse leien gedekt.

In mei 1963 werd een onderzoek ingesteld naar mogelijke beschildering op de trekbalken en de jukken. Ook het gewelfbeschietingshout werd aan een soortgelijk onderzoek onderworpen. Het onderzoek leverde een positief resultaat op: onder een uit drie lagen bestaande overschildering, resp. een grijs-groene, een groene en een beige-gele laag, kwamen de contouren van plantaardige beschilderingen te voorschijn. Een en ander was gepolychromeerd.
De onderzoekingen werden nu voorlopig stopgezet.

Eind 1964 werd de beschildering op de kapitelen, waarvan de resten waren gevonden, opgetrokken. Vervolgens kregen de geboorten van de scheibogen juist boven de abacussen een randbeschildering.
Sporen van deze beschildering waren boven de tweede- en de derde kolom vanaf het oosten gerekend, gevonden.

In mei 1965 werd begonnen met het afbijten van de verflagen van de trekbalken en hun jukken, de muurgordingen, de graten, het schraagbeeld, de gewelfschotels en het gewelfbeschietingshout.
Als afbijtmiddel werd in eerste instantie zeep, kwaliteit D 10 van de firma Degens uit Vlaardingen gebruikt. Daar dit materiaal op het hout een witte uitslag achterliet, ging men ertoe over het afbijtmiddel 'Otodo' van de firma J. Visser te gebruiken, welk materiaal echter ook niet aan de gestelde eisen voldeed.
Tenslotte werd een afbijtmiddel, "Hoeco" genaamd, geleverd door de firma Hoeksma & Co. te Amsterdam, geprobeerd. Dit materiaal gaf goede resultaten. De vrijgekomen beschilderingen werden met caseine tempera op kleur gebracht.

Van de oude onderdelen van de trekbalkstoelen, die vervangen moesten worden, werden de contouren op ware grootte op tekening vastgelegd. Op de meeste vervangen onderdelen zijn de contouren reeds aangebracht en in kleur gezet.

De beide laseinden van trekbalk no. 20-115 moeten evenwel nog worden beschilderd, terwijl bovendien de contouren op het zuidelijke stuk nog ontbreken. Het sleutelstuk van de noordelijke stoel onder de balk moet eveneens in kleur worden gezet; tenslotte is de beschildering tot nu toe nog niet op het korbeel van het zuidelijke juk overgebracht.

Het nieuw aangebrachte gewelfschot werd met waterbeits bijgekleurd, welk materiaal niet bleek te voldoen, aangezien thans, 1967, de delen sterk zijn nagedonkerd. Inmiddels is een nieuw materiaal gevonden, een wasbeits, dat een beter resultaat belooft.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BUITENLANDVAARDERSKAPEL

C. BOUWPERIODEN

BESCHRIJVING VAN DE BOUWPERIODEN

In de tweede helft van de 14de eeuw had de Oude Kerk een plattegrond, zoals is weergegeven op tekening no. 9.
Het middenschip wordt door even brede en hoge zijbeuken geflankeerd, aan de westzijde begrensd door een toren, het enige restant van de vroegere basiliek, terwijl het schip aan de oostkant overgaat in een éénbeukig koor, dat vier traveeën diep is en door een vijfzijdige absis wordt afgesloten.

Van deze zo genoemde Kleine Hallenkerk kwamen ter plaatse van de Buitenlandvaarderskapel tijdens de restauratie enkele bouwfragmenten aan het licht.

Bij een in december 1966 gehouden onderzoek werd de fundering van een steunbeer, onder de tegenwoordige zuil no. 19 blootgelegd. De bovenkant van de beer lag op 1,75 m onder de zerkenvloer, het steenformaat bedroeg 23 x $11\frac{1}{2}$ x $5\frac{1}{2}$ cm.
Aangezien slechts een gedeelte van de beer binnen het opgravingsgebied viel, kon niet worden nagegaan hoeveel de breedte en de lengte bedroegen.

Zoals reeds eerder is beschreven in het hoofdstuk over de toestand van de kapel na de restauratie, bleek het resterende benedendeel van een naar het oosten gerichte steunbeer van de Kleine Hallenkerk te zijn opgenomen in de huidige zuidmuur van de Buitenlandvaarderskapel.
Enkele hoekblokjes en een aan de kerkzijde afgehakt plintlijst, nog gaaf aanwezig in de dikte van de muur, zijn te zien.
In het verlengde van de haaks op genoemde steunbeer staande zuid-noord gerichte beer, die tot iets beneden het maaiveld nog gaaf in de grond zit (steenformaat 22/23 x 11 x 5,2 cm) stond de oostelijke sluitmuur van de zuiderzijbeuk van de Kleine Hallenkerk.
Van deze muur bleef een strook ter breedte van de steunbeer tot een hoogte van 2,10 m boven de zerkenvloer in de zuidmuur van de Buitenlandvaarderskapel bewaard.
Men heeft dus aan de oostzijde de zuidmuur van de kapel tegen de restanten van de steunbeer en de oostelijke sluitmuur aangewerkt.

In de kapkonstruktie is eveneens een duidelijke scheidslijn te trekken tussen de beëindiging van de zuiderzijbeuk behorend bij de Kleine Hallenkerk en de Buitenlandvaarderskapel.
Op de zolder van de Buitenlandvaarderskapel staat iets ten westen van de voormalige oostelijke sluitmuur een spant, gemerkt één. Het eerstvolgende spant in oostelijke richting is gemerkt vier, terwijl de drie daarop volgende spanten achtereenvolgens de telmerken drie, twee en één vertonen.
De spanten boven de zuiderzijbeuk hebben elk een ten opzichte van het eerste spant oplopend telmerk.

Wanneer in de nu volgende verhandeling een spant gemerkt één voorkomt, wordt het eerste spant van de Kleine Hallenkerk bedoeld, mits althans niet anders is vermeld.

Het sporenpaar en de koppelbalk direkt oostelijk van spant één vertonen elk het telmerk 36, terwijl van het sporenspant ten westen van spant één alléén de koppelbalk het telmerk 1 vertoont.
Elk der sporen van de sporenspanten boven de Buitenlandvaarderskapel vertonen dus één merk, elke hanebalk tussen een sporenpaar bezit twee telmerken, elk merk bij de ontmoeting met een spoor. Westelijk van spant één zijn de sporen niet gemerkt; alleen op het midden van elke hanebalk tussen de sporen komt een telmerk voor.

Spant één was vóór de bouw van de Buitenlandvaarderskapel het muurspant, onmiddellijk naast de topgevel van de voormalige sluitmuur. Alleen aan de w e s t zijde greep dus een langsbalk in de stijl. Het korbeel, aangebracht tussen de middenstijl en de langsbalk, grijpt evenals bij alle andere spanten boven de zuiderzijbeuk, die door de later aangebouwde kappen niet werden gewijzigd, met een pen in elk van de balken, waar doorheen twee houten toognagels zijn geslagen.
De korbeels bij de vier spanten boven de Buitenlandvaarderskapel en het korbeel tijdens de bouw van de kapkonstruktie van de kapel aangebracht tegen de oostkant van de stijl van het voormalige muurspant, grijpen met een pen in de langsbalken waar doorheen houten toognagels; maar zijn daarentegen koud tegen de middenstijlen gespijkerd.

De sporen oostelijk van het voormalige muurspant bestaan vanaf de kapvoet tot aan de nok uit één stuk, terwijl de westelijke allen boven de zoldervloer zijn aangelast.
Door het bovenstaande is dus het einde van de zuiderzijbeuk van de Kleine Hallenkerk volkomen bepaald.
Bovendien is het beloop van de zuidmuur van het éénbeukige koor vastgelegd. (Zie restant steunbeer onder zuil no. 19).
In een te verschijnen beschrijving van het Hoogkoor zal hierop worden terug gekomen.

De gelijktijdige bouw van de Buitenlandvaarderskapel, de Kooromgang en de Snijderskapel is reeds aangetoond door H. Janse, 'De overkapping van de Oude Kerk', in: Bulletin Kon. Ned. Oudh. Bond, 6de serie, jrg. 11, afl. 4, sept. 1958, en behoeft dus geen nadere verklaring.

Wanneer de bouw van de drie ruimten kan hebben plaats gehad, blijft een gissing. Uit het zakboekje van Memoriemeesters blijkt het oudst bekende graf in de drie kapellen dat van Symon Abbe Pietersz., die in 1382 moet zijn overleden, omdat na dit jaar niets meer van hem werd vernomen. Hij werd begraven in de Kooromgang.
Het vroegst bij benadering te dateren merk van de zerkenvloer van de Buitenlandvaarderskapel is dat van Willem van Legmeer Adamsz., die schepen was tussen 1381 en 1386.

Een datering aan de hand van de altaren brengt ons niet veel verder. Het vroegst vermelde altaar in de Buitenlandvaarderskapel is het Sacramentsaltaar, waarop in 1416 een capellerie werd opgericht; 1449 is de eerste vermelding van een altaar in de Kooromgang, terwijl in de Snijderskapel pas in de tweede helft van die eeuw voor het eerst een altaar wordt vermeld.

Een brief aangaande de afbraak en wederopbouw van het Hoogaltaar kan wijzen op de bouw van de drie kapellen in 1369: in december 1369 gaf de toenmalige bisschop van Utrecht, Jan van Vernenburg, aan de pastoor van de Oude Kerk op zijn verzoek verlof om het Hoogaltaar te mogen afbreken en weer op te bouwen, mits dat voor juni 1370 zou zijn geschied. In die tussentijd mocht de pastoor zich behelpen met een draagbaar altaar.

Tot het tegendeel wordt aangetoond nemen we aan dat de bouw van de Buitenlandvaarderskapel, de Kooromgang en de Snijderskapel omstreeks 1369 zal hebben plaats gegrepen.

Laten we thans een theorie opzetten omtrent de bouwwijze, die men kan hebben gevolgd.
Er zal zó gebouwd zijn, dat de kerkdiensten normaal doorgang konden vinden. De oostmuur van de Zuiderzijbeuk van de Kleine Hallenkerk en de muren van het Koor zullen tot het laatst zijn gehandhaafd. Tot aan de kapkonstruktie die boven de drie nieuwe ruimten werd aangebracht konden deze muren zonder meer in stand worden gehouden.

De zuidmuur van de Buitenlandvaarderskapel werd tegen de op de zuid-oosthoek van de Kleine Hallenkerk staande naar het oosten gerichte steunbeer gebouwd. Om de kapkonstruktie aan te sluiten op de bestaande kaponderdelen boven de Zuiderzijbeuk, was het evenwel noodzakelijk de top van de oostmuur te slopen. De beide gewelfgraten die langs de top van de sluitmuur liepen, sloten hier vlak tegenaan. Nu de graten na verwijdering van de muur ook aan de oostzijde in zicht kwamen, werd de rechte hoek die direkt op de oostmuur aansloot afgerond, zodat de graten inplaats van een halve, een hele - zij het zeer gebrekkige - peerkraal kregen. Daar, waar het nieuwe gewelfschot tegen de graten kwam aan de sluiten, werd een afdeklijst aangebracht, met een profilering als aan de andere zijde voorkomt, doch daar één geheel vormt met de gewelfgraten.

In het hoofdstuk handelend over de beschrijving van de toestand na de restauratie kwam naar voren, dat de muurgordingen die langs de zuidmuur lopen, vóór de toppen van de vensters langsgaan en deze aan het oog onttrekken.
Deze onregelmatigheid zou het gevolg kunnen zijn van een misrekening tijdens de bouw: de vensters werden te hoog doorgevoerd, terwijl de muurgordingen die langs de zuidmuur werden aangebracht, niet hoger konden worden gelegd, aangezien ze moesten korresponderen met de reeds bestaande gordingen langs de zuidmuur van de Zuiderzijbeuk. Dit blijft echter slechts een veronderstelling; tot nu toe kunnen we echter geen andere verklaring geven.

In de middeleeuwen kwam het nogal eens voor, dat de kerken niet onmiddellijk een gewelfbeschieting kregen, doch werden afgedekt door een ziende overkapping.
De spantbenen en andere onderdelen van de kapkonstruktie die vanuit de kerkruimte te zien waren, zullen bij zo'n ziende overkapping waarschijnlijk geen enkel profiel hebben vertoond.
Toen de gewelfbeschieting werd aangebracht kwamen de spantbenen van de benedenspanten een weinig door de gewelfbeschieting heen te steken. Om de zwaarte van deze spantbenen (de gewelfgraten) te verlichten of minder te laten spreken, werden ze van een profilering, in dit geval in de vorm van een peerkraal, voorzien.

Reeds werd aangetoond, dat de graten, welke langs de oostmuur van de Zuiderzijbeuk liepen en die na de bouw van de Buitenlandvaarderskapel aan beide zijden in zicht kwamen, een zeer asymmetrisch profiel vertonen.
De details van de houtverbindingen in de kapkonstrukties wijzen er ook op, dat de gewelfbeschieting er van de aanvang af geweest moet zijn.
De trekbalk in de St. Joriskapel vertoont enige banderollen waarop te lezen zou zijn: 'Dit kruuswerk baven is ghewulft int jaer van XIIIIc en XII.' Het opschrift bevond zich in een dermate slechte conditie, dat het absoluut onzeker moet worden geacht dat bovenstaand opschrift juist geinterpreteerd is, speciaal wat het woord 'ghewulft' betreft.
Wij zijn van mening, dat toen de Buitenlandvaarderskapel werd gebouwd, de Zuiderzijbeuk reeds een gewelfschot moet hebben gehad.

Van schraagbeeldjes, waarop de beide voormalige muurgraten ongetwijfeld uitliepen, ontbreekt ieder spoor.
De trekbalk die onder het v.m. muurspant werd aangebracht, staat thans op het hart van de kolommen in de noord- en zuidmuur.
Om deze stand van de balk mogelijk te maken, was het niet te verwezenlijken de gewelfgraten op de trekbalk te laten steunen. De graten lopen nu op de muurgordingen dood. De graat ter plaatse van de zuidmuur staat slechts 3 cm boven de trekbalk, terwijl het graateinde aan de noordkant 10 cm oostelijk van de trekbalk op de muurgording uitloopt.

Nadat de overkapping tenslotte gereed was gekomen, zullen onder de noordelijke uiteinden van de trekbalken in de Buitenlandvaarderskapel, onder de zuidelijke balkeinden in het Koor en onder de muurplaten jukken zijn geplaatst. De zuidmuur van het Koor kon nu travee voor travee worden gesloopt, waarna de reeds gehakte onderdelen van zuilen, kapitelen en scheibogen konden worden gesteld en de boogzwikken opgemetseld. Tegelijker tijd zullen de trekbalkstoelen aan deze kant zijn aangebracht.
Voor dit gehele werk, dus ook ter plaatse van de muren tussen het Koor en de Kooromgang en Snijderskapel had men, als de brief uit 1369 juist is geinterpreteerd, een half jaar de tijd, wat voor genoemde werkzaamheden kort lijkt.

Blijkens deze theorie zouden de zuilen met hun kapitelen uit omstreeks 1369 moeten stammen, welk jaartal volgens kunsthistorici te vroeg zou zijn.
Dit soort kapitelen, met twee rijen boven elkaar geplaatste bladgroepen, zouden eerst in de tweede helft van de 15e eeuw in westelijk Nederland in zwang komen.
Verdere kenmerken van de bladeren zijn:

de bladgroepen zijn tegen de kern van de kelk der kapitelen geplaatst;
ze zijn naturalistisch gehakt;
de koolbladeren krullen en zijn vrij diep ingesneden.

Het is zeker, dat de bladgroepen van de kapitelen boven de muurzuilen nrs. 36 en 41, die een zelfde vorm hebben als die van de kapitelen om het Koor, uit de tijd van de bouw van de drie kapellen moeten stammen, aangezien het direkt op de muurzuilen aansluitende metselwerk hecht in verband is gewerkt met de muurzuilen en de overige muurvlakken. Niets wees op een in later tijd uitgevoerde wijziging of herstelling.
Zoals in de beschrijving van de Sebastiaanskapel is aangetoond, is het zeker dat muurzuil nr. 43, waarvan de bladeren zeer veel punten van overeenkomst vertonen met die om het Koor en de beide juist omschreven muurzuilen, bij de Kleine Sebastiaanskapel behoorde en dus zeker van voor het midden van de 15de eeuw zal dateren, aangezien de vergrote Sebastiaanskapel uit omstreeks 1465 stamt.

Een zelfde soort kapitelen kwam voor het eerst voor in 1342 in de St. Romboutskerk te Mechelen en in omstreeks 1412 in de Grote Kerk te Breda.

Niets is bekend van een vijftiende eeuwse verbouwing in de Buitenlandvaarderskapel, Kooromgang of Snijderskapel.
Naar onze mening is het dus zeer goed mogelijk, dat de zuilen om het Koor en de muurzuilen direkt tijdens de bouw van de kapellen werden opgetrokken.

Toen omstreeks 1512 de sacristie tegen de zuidmuur van de Buitenlandvaarderskapel werd gebouwd (zie 'Beschrijving van de kosterij' door A. van Rooijen) was het noodzakelijk om een zo kort mogelijke verbinding tot stand te brengen tussen die ruimte en het Koor. Het is bekend, dat de doorgang naar het voorm. Heilig Graf vóór 1523 werd dichtgemetseld, zodat elders in de zuidmuur een doorgang moest worden gemaakt.
Deze moet de thans nog bestaande zijn in de tweede travee vanaf het oosten, die tegenwoordig door een uit de 18e eeuw stammende deur wordt afgesloten.

Niet bekend is, wanneer het schraagbeeld waarop de langs het noordelijk deel van de oostgevel lopende gewelfgraat uitliep, vervangen werd door het thans nog bestaande eenvoudige eikehouten kolonnet. Te oordelen naar de houtsoort en de vorm kan dit gebeurd zijn tijdens de verhoging van het Koor in ± 1560 of in de 17de eeuw.

Volgens het jaartal op de muurstijl werd in 1679 de trekbalkstoel nr. 19 vervangen en van een nieuwe beschildering voorzien. In verband met herstellingen moest de stoel worden weggenomen. Het bleek toen, dat het sleutelstuk ongeveer 20 cm langer moet zijn geweest dan het origineel, omdat op de trekbalk ter plaatse van het uiteinde van het sleutelstuk een beschildering te voorschijn kwam, die in dezelfde trant was opgezet als waarin de rest van de balk was beschilderd. De beschildering die door geen enkele verflaag was bedekt, kwam gaaf voor de dag.
Uit een en ander kunnen we opmaken, dat in genoemd jaar - voorzover het althans de Buitenlandvaarderskapel betreft - nog geen verflaag op trekbalk en gewelf was aangebracht.

Na 1708 werden ingrijpende wijzigingen aan vensters en gewelfbeschieting uitgevoerd, die het karakter van de kapel vrij aanzienlijk hebben gewijzigd.
In die tijd werden de restanten van de gebrandschilderde glazen, die voor het laatst in 1693 waren vermeld, verwijderd. Voorts moesten de natuursteen kantstijlen van het burgemeestersraam en van het tweede raam vanaf het oosten in de zuidgevel en bovendien de middenstijlen en traceringen van alle ramen het ontgelden.
De tracering van het roosvenster werd uitgebroken en het raam dicht gemetseld.
De kantstijlen van de twee genoemde ramen werden door bakstenen stijlen vervangen, terwijl in alle ramen bakstenen tussenstijlen werden aangebracht. In plaats van de natuursteen traceringen werden bakstenen vorktraceringen geplaatst.
De vensters werden, op het burgemeestersglas na, dat behouden bleef, met blank glas dichtgezet.

Omdat voor al deze werkzaamheden gesteigerd moest worden, is het waarschijnlijk, dat deze meteen werden benut om de beschildering op de trekbalken en het gewelfschot met een beige-gele verflaag aan het oog te onttrekken.
Te meer daar deze handelingen geheel in de lijn liggen van de juist omschreven werkzaamheden, want:

1) veel onderdelen van de vensters konden zich in een dermate deplorabele toestand hebben bevonden, dat herstelling noodzakelijk was; door verwaarlozing kon de beschildering op balken en gewelf er zeer vervallen uit hebben gezien;
2) de tijdgeest was er geheel naar om alles zo eenvoudig en strak mogelijk uit te voeren; de min of meer weelderige traceringen door eenvoudige strakke vorktraceringen te vervangen, en de rijke beschildering met een verflaag te bedekken, zodat één egaal vlak ontstond.

De kapel kreeg een aanmerkelijk beslotener uiterlijk, toen in 1724 een verdieping op de kosterij werd gezet en het noodzakelijk was de benedengedeelten van de vier vensters in de zuidgevel dicht te metselen.

In 1756 werd de kapvoet aan de noord- en zuidzijde hersteld, bij welke gelegenheid een aantal trekbalkstoelen door grenehouten exemplaren werden vervangen. De sleutelstukken kregen een beëindiging in de vorm van een ojief.
De meest westelijke trekbalk werd in z'n geheel door een grenehouten vervangen. De balken en het gewelfschot werden opnieuw met een, dit keer blauw-groene, verflaag overgeschilderd.

R.C.Nieuwenhuis, 9 februari 1968

30886/1021

